

Afrika van Kaap tot Cairo

Studium Generale reeks 9109

Afrika van Kaap tot Caïro

Tekst: Ric Pieters

Samenstelling: Jan Weerdenburg

**Uitgave: Bureau Studium Generale
Rijksuniversiteit te Utrecht
Heidelberglaan 8, 3584 CS Utrecht**

Studium Generale reeks 9109

Uitgave van het Bureau Studium Generale van de Rijksuniversiteit te Utrecht, november 1991.

Overname van één of meer artikel(en) of gedeelte(n) daaruit is slechts toegestaan na verkregen toestemming van Bureau Studium Generale R.U.U. en betreffende auteur.

Tekst: Ric Pieters.

Samenstelling en redactie: Jan Weerdenburg

Met dank aan: René Kip en Job Mulder.

Ontwerp omslag: Frans Janssen.

Druk: O.M.I.

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Pieters, Ric

Afrika van Kaap tot Caïro / tekst: Ric Pieters ; samenst. [en red.]: Jan Weerdenburg. - Utrecht : Bureau Studium Generale, Rijksuniversiteit Utrecht. I11. - (Studium Generale reeks, ISSN 0923-6767 ; 9109)
ISBN 90-72145-25-9

Trefw.: Afrika ; sociaal-economische beschrijvingen.

Inhoudsopgave

Voorwoord <i>Jan Weerdenburg</i>	7
Zuid-Afrika: Geschiedenis moet worden beschreven <i>V.A. February en A. Odendaal</i>	9
Guinee-Conakry, het verweesde kind van Afrika <i>P. Coret en G. Kester</i>	17
Tanzania verandert revolutionair maar vreedzaam <i>J.K. van Donge en M. Wuyts</i>	27
Egypte wacht al zeventuizend jaar op de grote klap <i>Mevr. M. Ietswaart en I.A. El Sheikh</i>	37
Mali: Traditionele bestaanswijze onder druk van droogte en moderne tijd <i>Mevr. E.J.A. Broekhuis en W.E.A. van Beek</i>	47
Zaire begrijpen: continuïteit en discontinuïteit in een zachte staat <i>F. Reyntjens</i>	57

Voorwoord

Jan Weerdenburg

Afrika heeft ons veel te leren. Het is niet overdreven om te stellen dat we hier in Nederland knap onderontwikkeld zijn in onze algemene kennis omtrent dat continent.

Ons beeld van Afrika is gevormd vanuit ons eigen verleden en de geschiedschrijving daarover. Daarin was Afrika een continent dat werd bewoond door mensen zonder beschaving. Een continent zonder eigen geschiedenis. Die begon pas toen heldhaftige ontdekkingsreizigers de donkere binnenlanden exploreerden en missionarissen de zegeningen van het christendom en de Europese beschaving brachten. Natuurlijk, er waren ook wel slechte aspecten aan onze bemoeienissen met Afrika. Slavernij en koloniale uitbuiting en Apartheidssystemen in Zuid-Afrika en Rhodesië.

Een beeld van Afrika waarin de Europeaan de hoofdrol speelt en de Afrikaan slechts ter sprake komt als lijdend voorwerp. Met dit beeld van de Afrikaan zijn we nog onlangs indringend geconfronteerd door de tentoonstelling *Wit over Zwart* in het Tropenmuseum.

De scherpste kantjes van dit eurocentrische denken zijn tegenwoordig wel verdwenen. We weten nu dat Afrika een rijke geschiedenis heeft met prachtige hoogtepunten. We weten inmiddels wel dat er een fantastische rijkdom is aan volken en culturen, waar we heel wat van kunnen leren.

Maar we blijven onderontwikkeld. De berichtgeving over Afrika beperkt zich meestal tot ellende en narigheid. Burgeroorlogen in Ethiopië, Soedan en Liberia. Karikaturale dictators als Idi Amin en Bokassa. Etnische conflicten, corruptie, moordpartijen in Somalië en door Zuid-Afrika gesteunde terroristen in Mozambique. Hongersnood in Ethiopië, de Sahel en Mozambique, ecologische rampen, droogte, woestijnvorming, ontbossing. Aids.

Het valt niet te ontkennen. Het is in delen van Afrika de dagelijkse realiteit. Maar we doen daarmee Afrika en ons eigen beeld ervan tekort.

Afrika van Kaap tot Caïro vormde een poging een bijdrage te leveren ons beeld van Afrika te verrijken. Op initiatief van het Intercultureel Centrum RASA werd in het najaar van 1990 een programma georganiseerd met informatie over en cultuur uit Afrika. Daarbij is een keuze gemaakt voor een zestal landen in de verschillende regio's van het continent, van Zuid-Afrika tot Egypte. Onder het motto 'eenheid en verscheidenheid' werd aandacht geschonken aan een aantal centrale vraagstukken en tegelijkertijd een beeld gegeven van de enorme diversiteit aan gebieden en landen in politiek, sociaal-economisch en vooral cultureel opzicht. Getracht werd daarmee het eenzijdige imago van Afrika als continent dat door onderontwikkeling, armoede, honger, ziekten, politieke en raciale conflicten geteisterd wordt, te nuanceren en bij te dragen aan een positievere en meer reële beeldvorming.

Het Bureau Studium Generale verzorgde in dit programma een aantal lezingen. Journalist *Ric Pieters* was op alle avonden aanwezig en doet daarvan verslag in deze bundel. De teksten in deze bundel vallen daarmee onder onze verantwoordelijkheid evenals een mogelijk onvolledige of incorrecte weergave van het gesprokene.

Zuid-Afrika: Geschiedenis moet worden herschreven

Dr. V.A. February en dr. A. Odendaal

Dr. Verni February begint zijn uitgebreide lezing met de opmerking dat hij het leuk vindt weer in Rasa te zijn; het is niet voor de eerste keer. Tevens is hij erg blij om samen met André Odendaal, die na de pauze aan het woord komt, deze lezing over Zuid-Afrika te geven. Hij heeft hem nog nooit eerder ontmoet maar kent hem van publikaties. February, werkzaam aan het Afrika Studiecentrum te Leiden, afkomstig uit Zuid-Afrika, als banneling al heel lang werkzaam in Nederland, expert op het gebied van Zuidafrikaanse cultuur en literatuur, duikt met zijn gehoor in de geschiedenis van zijn land.

Stereotypen en vooroordelen

Wat hebben wij toch een vals beeld van Zuid-Afrika en zijn bewoners. Maar hoe is dat waanbeeld ontstaan?

Reeds in het oude testament, Jeremia 13-23, verhaalt de schrijver van een donker gekleurde medemens. "*Kan een Ethiopiër zijn huid veranderen of een panter zijn vlekken?*" Een eenvoudige conclusie is, dat alle zwarte mensen *Ethiopiërs* zijn.

De gaper van de drogist heeft bijgedragen aan de beeldvorming van de Hollander van een zwarte. Moor, zwarte, negrito, alles is één pot nat. Ethiopiër is en blijft zwart en kan niet witgewassen worden.

Er is weerklank op meer fronten. In de gedichten van Jacobus Revius staat een zinnetje over 'de moriaan gewassen'. Italiaanse poëzie zegt: "*Een blanke Ethiopiër, schei uit vergeefse moeite, jij kan nooit de duisternis van de nacht oplichten*". In Othello heeft Shakespeare het over "*a rich jewel in an Ethiops ear*".

Heidegger verwijst naar de vloek die over Kanaän uitgesproken is, waarna de haren van al zijn nakomelingen zwart zullen zijn.

Een ander misverstand. Zuid-Afrika zou een leeg land zijn toen Jan van Riebeeck daar aan kwam. Het was echter helemaal niet leeg, er woonden Zuidafrikanen, ook al vele honderden jaren daarvoor. Die

'leegte' was echter voor de kolonisator een excuus om het land in te pikken.

Er is een verhaal van bisschop Desmond Tutu, waarin hij vertelt dat toen de blanken naar Zuid-Afrika kwamen zij de bijbels en wij het land hadden. Ze zeiden laat ons bidden. En toen wij onze ogen open deden, hadden wij de bijbels en zij het land.

Europeanen noemden in de 17de eeuw de zwarte bewoners 'inwoonderen', 'zwarten', 'strandlopers'. In de 18de eeuw ontstaat door klanknabootsing een woord als 'Hottentotten'. February vindt dergelijke naamgeving heel belangrijk, want het vindt nog steeds navolging. Cornelis Houtman zegt van de 'Hottentot' dat hij een uur in de wind stinkt. Zij spreken als klokkende kalkoense hanen. Er wordt ook gezegd dat zij hard konden lopen, dat ze diefachtig waren, lui en stinkend. Deze denigrerende betitelingen kregen de KhoiKhoi ('Hottentot') en de San ('Bosjesman') opgespeld. Ondanks alle vooroordelen heeft het de Hollander overigens geen moeite gekost om de bevolking wat te mengen. Het was alsof de zon iets anders met zo'n calvinistische geest en lichaam deed en hem ertoe bracht om even 'to let his pants down'.

February springt door de tijd als een springer op een trampoline en gebruikt voor de aardigheid ook eens een stereotiep. Met wat fantasie zou er in Kaapstad op 6 april 1652, toen de Hollanders aankwamen, het volgende gezegd kunnen zijn:

Jansen en Pietersen, een beetje rood aangeschoten door de zon en onwennig door zo'n overdaad aan zon en zoveel bruine mensen aan de kaap. 'Potverdorie Jansen, moet je dat stelletje bruine aapjes zien!' Het is maar goed dat de San en de KhoiKhoi geen schrift hadden, anders had die geschreven reactie later problemen gegeven die ontzenuwd hadden moeten worden.

Ruim tweehonderd jaar later was er een missionaris, Döhne genaamd, hij woonde al 20 jaar in Zuid-Afrika. Hij sprak vloeiend Zulu en Xhosa. Hij was de eerste die een Zulu-woordenboek heeft samengesteld, maar zijn kanttekening daarbij was: "*De Zulukaffers kunnen niet schrijven. Zij hebben nog nooit iets geproduceerd van waarde. Zij kunnen al helemaal geen gedichten schrijven. Wat zij wel kunnen is zingen. Maar de lofliederen ter ere van het opperhoofd kennen geen rijmschema's, hebben geen patroon, niets wat een beschaafd mens zou kunnen boeien.*"

Meneer Döhne is nu dood, maar February is hem ook een beetje dankbaar dat hij zo iets stoms gezegd heeft. Want daardoor kan de spreker nu laten zien hoe zo'n vals beeld ontstaat.

Een Hollandse culturele erfenis is het scheldwoord 'skepsel', dat dateert uit de begintijd van de Hollanders in Zuid-Afrika. Omdat zij het niet konden opbrengen de Zuidafrikanen te beschouwen als menselijke wezens, noemden zij hen 'schepselen', een denigrerende term waaruit slechts minachting spreekt. February:

Maar het ligt niet in mijn bedoeling om de hele avond te vertellen wat de Hollanders allemaal fout hebben gedaan.

Vasco da Gama werd heel vriendelijk ontvangen met fluitspel door de KhoiKhoi. *"Zij speelden zo mooi op hun fluiten en produceerden hoge en lage tonen. Zij harmonieerden zo melodieus, dat je niet zou verwachten van zulke wilden"* was zijn verbaasde reactie.

De oudste illustraties van Zuid-Afrika komen uit de boeken van Houtman. De gravures van de KhoiKhoi, denigerend aangeduid als Hottentotten worden daarbij geïdealiseerd. De 'ongeciviliseerdheid' wordt geaccentueerd door KhoiKhoi af te beelden terwijl zij rauwe ingewanden van dieren aan het verslinden zijn.

Geschiedenis moet worden herschreven

Wie waren nu eigenlijk die Zuidafrikanen die de Hollanders tegenkwamen? De geschiedenisboeken zijn nog niet herschreven. Als we zoeken naar de eigen identiteit moeten we beginnen met die dingen die de Zuidafrikanen al driehonderd jaar aangedaan zijn, ongedaan te maken. Wij kunnen niet doen alsof we nu allemaal ANC-aanhangers zijn omdat er nu een nieuw Zuid-Afrika komt. In onze bovenkamer zijn de stereotypen nog niet verdwenen. Integendeel, alle instellingen in Zuid-Afrika zijn nog steeds gebaseerd op rassenscheiding.

We hadden een staatsexamen op school. Het was een 'alternatieve' school in zoverre dat de leraren allemaal tegen het apartheidssysteem waren. Zij doceerden ook een heel andere geschiedenis, onze eigen geschiedenis. Officieus leerden wij onze eigen interpretatie van de geschiedenis. Maar officieel werd ons gezegd om voor het examen alles neer te schrijven wat men van ons verwachtte om het diploma te kunnen halen. Voor de blanke examinatoren schreven wij klakkeloos neer wat zij wilden hebben en zo kregen wij een diploma.

Informatie hoe groepen heten en hoe ze zichzelf noemden, werden de officiële geschiedenisboeken onthouden.

De Hollanders hebben ons opgezadeld met de erfenis van 'Bosjesmannen' of 'Bosmannekes'. Tot op de dag van vandaag hoort February mensen diezelfde termen gebruiken als zij een analyse van zijn land maken. Ook van Nederlandse collega's.

Nog een voorbeeld van de echte Zuidafrikaanse cultuur. De San zijn vooral beroemd geworden om hun rotstekeningen, een van de hoogtepunten van de Zuidafrikaanse cultuur. Die tekeningen moeten we gaan zien, in het echt of anders in een boek, de tekeningen waarvan de Hollanders, Duitsers en Fransen zeiden dat ze zo onbeschaafd waren. Van Van Gogh wordt gezegd dat hij het impressionisme heeft uitgevonden, maar vele honderden jaren daarvoor hebben de San dat al gedaan.

Een bron van misverstand voor de Europeanen zijn de grenzen. Zuidafrikanen kennen alleen natuurlijke grenzen, terwijl de blanken de onweerstaanbare drang hebben om gebied af te bakenen met prikkeldraad. Nomaden en herders namen het natuurlijk niet letterlijk dat ze in ruil voor kraaltjes en koperdraad geen grenzen mochten overschrijden. Maar als oorspronkelijke bewoners het nieuwe 'eigendomsrecht' niet respecteerden werden ze neergemaaid. Dat lokte natuurlijk weer uit met als gevolg dat de 'inboorlingen' als wreed en bloeddorstig werden afgeschilderd.

De vervalsing van geschiedenis gaat nog steeds door. Officiële bronnen hebben het over 20 miljoen inwoners en laten 'wijselijk' de inwoners van de thuislanden buiten beschouwing. Op een totale bevolking van 35 miljoen mensen in heel Zuid-Afrika zijn er 6 miljoen blank. Er zijn alleen al tussen de 6 en 9 miljoen Zulu-sprekende Zuidafrikanen.

De geschiedenis zal herschreven moeten worden om te kunnen begrijpen dat het voor de één gaat om een vrijheidsoorlog en voor de ander om terroristische daden. Het is dan ook niet zo verbazend als de autochtone bevolking van de Kaap ons verwijt: "*Hoe zouden jullie je voelen als wij naar Holland zouden komen en jullie land zouden inpikken?*"

Geen roos zonder doornen

Er is geen roos zonder doornen, zo heeft dr. André Odendaal zijn lezing genoemd. Odendaal werkt aan de universiteit van West-Kaap-

land aan het Department of History. Van zijn hand is het eerste standaardwerk over het vroege verzet in Zuid-Afrika en alles wat daar mee samenhangt.

Hij zet in met een citaat uit een krant naar aanleiding van een internationaal congres in Noorwegen waar een Zuidafrikaanse spreker het volgende zei: *"Apartheid heeft ons land en zijn bevolking verpest. De gedwongen verhuizingen waren een bijzonder brute vorm van apartheid, waren onmenselijk en niet goed te praten. Pogingen van de regering om in 1984 hervormingen door te voeren schoten aan alle kanten te kort en hebben het land achtergelaten met een verschrikkelijk trauma veroorzaakt door geweld en polarisatie."*

Je zou denken dat een of ander ANC-lid dit gezegd zou hebben, misschien Mandela zelf wel die ook aanwezig was in Noorwegen. Niemand anders dan de staatssecretaris van Buitenlandse Zaken van Zuid-Afrika sprak deze gedenkwaardige woorden namens de regering van de blanke minderheid. Odendaal was met stomheid geslagen, deels omdat deze verklaring verder ging dan de dooddoeners van dit moment zoals 'apartheid is dood' en deels omdat hieruit blijkt hoe ver het politieke denken al was veranderd sinds de opheffing van de ban op diverse politieke organisaties en de vrijlating van Nelson Mandela.

Er waait een nieuwe wind in Zuid-Afrika: F.W. de Klerk en Nelson Mandela schudden elkaars hand en praten over een niet raciale samenleving, democratie en de gesel van apartheid. Pers en media hebben de nieuwe draad snel opgepikt. Op het internationale toneel kijken de regeringsleiders van Europa en Amerika minder zwart-wit. De rode looper ligt zelfs klaar voor De Klerk.

Al deze goede geluiden ten spijt moet Odendaal ons toch een moeilijke vraag voorleggen. Of er nu wel echt iets aan het veranderen is? Hij geeft twee antwoorden: ja en nee!

We moeten terug naar het begin van de jaren zeventig, waarin het systeem van apartheid in Zuid-Afrika zo vast stond als een huis. Erger nog het systeem naderde zijn voleinding. Het toekomstige Zuid-Afrika zou volkomen wit zijn en blijven tot het einde der dagen. De zwarten zouden in hun 'eigen' thuislanden wonen.

De opstanden in Soweto haalden daar een flinke streep door. De mythe van de blanke onaantastbaarheid lag aan gruzelementen en de dingen zouden nooit meer zijn zoals zij waren. De neergang in de economie en

de ontwikkelingen in buurlanden Angola en Mozambique hebben een flink handje meegeholpen.

Hervormingen, ofwel apartheid in een modern jasje, moesten de regering een bredere en stabiele basis geven. Pijlers waren onder andere het Drie-Kamer-Parlement en de erkenning van de zwarte vakbonden. Maar de grote zwarte meerderheid stond nog steeds buitenspel.

Slogans

Vier grote slogans laten zien dat de zwarte en andere progressieve bewegingen niet stil stonden en geven een duidelijke strategie aan.

Apartheid verdeelt en de UDF verenigt is het antwoord aan de regering. Het UDF zaagt via een geslaagde massale boycot van de verkiezingen voor het nieuwe parlement de poten onder de wettigheid van de hervormingen door.

De volgende stap is *Maak apartheid onregeerbaar*. School- en consumentenboycots dwingen het regime tot het uitroepen van de noodtoestand.

Onder het motto *Alle macht aan het volk* heeft de oppositie alle lagen van de maatschappij gemobiliseerd. 'Apartheid' wordt uitgedaagd. Alle hervormingsplannen liggen in duigen, de onderdrukking is heviger dan ooit. Doodseskaders houden huis in binnen- en buitenland.

Verdedig, consolideer en ga weer verder heeft er toe geleid dat zelfs de toegestane organisaties ondergronds moesten.

Odendaal meent dat dit terugrijpen naar het middel van repressie de ontwikkelingen versneld hebben. Zelfs bondgenoten als de Verenigde Staten, Duitsland en Engeland begonnen pressie uit te oefenen. Economisch ging het slechter en slechter. De staat moest om en helemaal, zij heeft geen keus meer. Met nadruk zegt Odendaal dat de huidige veranderingen geen kadootje van De Klerk zijn, maar afgedwongen door strijd en economische boycot.

De bevrijdingsbeweging is nog nooit zo dicht bij de politieke macht geweest. "*De toekomst ziet er roze uit,*" zei Patrice Lumumba ooit, "*maar er is geen roos zonder doornen.*" Odendaal schetst een aanzienlijk aantal te overwinnen problemen.

De blanke regering zal niet zonder slag of stoot de macht uit handen geven, maar er is ook geen plan voor een geleidelijke overgang. Degene die de macht heeft kan de positieve dingen doen, het ANC heeft slechts de mogelijkheid om te saboteren.

De beweging heeft tijd nodig om zich om te vormen naar een bovengrondse partij. Hoeveel tijd zullen de onderhandelingen nemen met de huidige machthebbers? Zal de achterban zo geduldig zijn?

Er zullen compromissen gesloten moeten worden. Hoever kan en wil het ANC gaan? Kan het ANC aan de verwachtingen van zijn eigen mensen tegemoet komen zonder het 'Westen' en de Zuidafrikaanse zakenlieden tegen zich in het harnas te jagen?

Kan het ANC het organisatorisch allemaal aan? Heeft zij voldoende en capabel kader op alle niveaus? Hoe doelmatig kan het opereren na zoveel tientallen jaren van verbanning? Het ANC moet niet leunen op Mandela alleen, het zal een krachtig systeem van verantwoordelijkheid en democratie vanuit de basis moeten scheppen. Mandela zal de eerste zijn om dat te beamen.

Cijfers

Maar gaat er nog iets voor de gewone mens van de straat veranderen? Die druk moet van onderen komen en komt al. Tegelijkertijd met de nationale onderhandelingen vindt er handjeklap plaats op plaatselijk bestuursniveau. Maar dat is niet genoeg.

Er komen wat cijfers om te huiveren. Het inkomensverschil in Zuid-Afrika is immens. Terwijl 65% van de zwarte huishoudens onder de armoedegrens leeft, genieten de blanken inkomens vergelijkbaar met Nederland of meer. Van alle zwarten is 45% werkloos. Zeven miljoen mensen hebben eigenlijk geen dak boven hun hoofd. In de 'townships' leven 300 personen op een kluitje en in een gemiddelde blanke wijk acht; 70% van de mensen in de townships heeft geen electriciteit en stromend water. Er zijn woongebieden die geen speelplaats hebben voor kinderen, geen postkantoor, geen bibliotheek, geen apotheek, geen tandarts en geen treinverbinding. Deze situatie zoals Odendaal die schetst is in onze ogen mensonterend en er zijn aanwijzingen dat het alleen maar slechter wordt.

De situatie in de 'thuislanden' is nog deplorabeler. Een eigen economie is niet aanwezig, men is afhankelijk van wat twee miljoen arbeiders naar huis sturen. Daarvan zijn er nog 600.000 die dagelijks 3,5 tot 7 uur moeten reizen om te kunnen werken. Van de werkende mannen heeft 20% procent ondergewicht. De kindersterfte is 25% procent. Een onderzoek onder 2609 schoolkinderen in Transvaal: daarvan ontbijt 39% niet, 16% lijdt aan bilharzia en 46% aan open t.b.c. Gemiddeld gebruiken 706 personen één waterkraan.

In schrille tegenstelling geeft de spreker nog wat andere cijfers. 2% van al het bezit is eigendom van zwarten, die 80% van de bevolking uitmaken. Minder dan 3% heeft een baan als manager. Als we nagaan dat vijf grote bedrijven 80% van de aandelenbeurs beheersen, is het niet moeilijk te begrijpen dat het ANC en haar massale aanhang een radicale herverdeling van de rijkdom willen. De reden is even simpel als duidelijk: zij zijn ook mensen.

Met deze recente cijfers wil Odendaal laten zien dat apartheid nog niet verdwenen is. Vooroordelen slijten niet na een nachtje slapen. Er is een hele lange weg te gaan voordat we kunnen spreken van een *nieuw* Zuid-Afrika. Daarom zijn oproep:

Laat Nederland wachten met het opheffen van de economische sancties tot apartheid echt helemaal dood is. Laten we niet te vroeg juichen.

Guinee-Conakry, het verweesde kind van Afrika

Drs. P. Coret en dr. G. Kester

Wat heeft de vakbond met de Derde Wereld te maken? Vakbonden komen toch alleen maar op voor meer loon en betere rechten van haar leden? Een vergissing en een onterechte conclusie volgens *Drs. Peer Coret* van de FNV. Zo was hij laatst nog in Utrecht om in een conferentie onder het motto 'Oost-West, Zuid lest?' te vieren dat vijftien jaar geleden de toenmalige minister voor ontwikkelingssamenwerking, Jan Pronk, het vakbondsmedefinancieringsprogramma heeft ingesteld. Ook dit jaar kregen de FNV-CNV gezamenlijk veertien miljoen gulden om vakbonden in de ontwikkelingslanden te ondersteunen en te versterken.

Aangenaam verrast was Coret met de uitnodiging van het bureau Studium Generale. Blijkbaar was men op de hoogte van de intensieve samenwerking van de FVN met de vakbond in Guinee-Conakry.

De opkomst bewijst, hoe slecht Guinee bekend is bij het grote publiek. Misschien dat deze bijeenkomst bijdraagt tot een grotere bekendheid van dit Afrikaanse land. Aldus begon Coret zijn spreekbeurt in het dun bezette Rasa.

Ik was in 1989 met een aantal collega's in Guinee. Tijdens een bezoek aan een school had een van hen een schilderijtje gekregen. Een exotisch tafereeltje met een paar hutten, kapokbomen, een krokodil en drie krijgers. Hij vroeg mij of ik het niet wilde hebben, anders zou het maar op tafel blijven liggen. Ik heb mij erover ontfermd. Laatst bij een grote opknapbeurt in huis heeft mijn vriendin het op een stille plek in het huis weggehangen. Inmiddels heb ik het een plek in mijn werkkamer bezorgd.

Dit voorval lijkt volgens de spreker op het lot dat dit Westafrikaanse land Guinee heeft ondergaan. Tijdens zijn bewind heeft Sekou Touré het 26 jaar lang van de buitenwereld afgesloten. Na het overlijden van Touré in 1984 heeft het leger onder leiding van Lasane Konté de macht overgenomen. Het land heeft toen een korte tijd mogen genieten

van een internationale belangstelling. In feite is de huidige ontwikkeling van Guinee te vergelijken met de situatie in Oost-Europa. Na een dictatuur met een centraal geleide economie zoekt Guinee in stilte een weg naar een meer marktgerichte economie. Er is een groot verschil. Het Westen staat niet te trappelen met grote financiële steun en goedkope leningen. Guinee, het verweesde kind onder de Afrikaanse staten, kan maar moeilijk uit de vergeethoek komen.

De vergelijking met het schilderijtje gaat nog verder op. Het exotisch tafereel heeft niets levends. Het is kitscherig, een goedkoop souvenir gemaakt voor de anonieme toerist. Toch kan je aan de techniek van de kunstenaar zien dat er talent achter verborgen gaat. Met een goede opleiding zou hij het in het westen nog een heel eind kunnen schoppen.

Weeskind

Hetzelfde geldt voor Guinee. Het land heeft potentie, het beschikt over een grote natuurlijke rijkdom. Het beschikt over tweederde van de wereldvoorraad bauxiet en een conservatief geschatte hoeveelheid van 20 miljoen andere mineralen, waaronder goud en diamanten. Het land kent een overvloedige regenval en wordt daarom ook wel de wattertoren van Afrika genoemd. De Niger, de Senegal en de Gambia vinden hun oorsprong in Guinee. Mogelijkheden voor de zogenaamde 'witte steenkool' zijn ongekend. De vruchtbaarheid van het land staat garant voor een meer dan voldoende produktie van diverse landbouwartikelen en vlees, kortom veel talenten om haar rijkdommen tot ontplooiing te brengen.

Vóór de onafhankelijkheid is Guinee wel eens vergeleken met Ivoorkust, een land zonder mineralen, afhankelijk van de cacao en met onvruchtbare gebieden in het noorden. Volgens de deskundigen zou Ivoorkust na de onafhankelijkheid vooraan staan in de rij der 'internationale bedelaars'. Guinee werd daarentegen het Afrikaanse zondagskind genoemd. Het tegenovergestelde is gebeurd. Het welvaartspeil in Ivoorkust is hoger dan ooit voor mogelijk werd gehouden, terwijl Touré Guinee economisch, politiek en cultureel bankroet heeft achtergelaten. Het heeft de twijfelachtige eer het eerste weeskind te zijn van een failliet gegaan maatschappijmodel.

Hoe heeft het ooit zo kunnen komen, vraagt Coret zich af. Via de huidige adviseur van de Nationale Bank van Guinee, Ousmane Kaba, geeft hij zelf het antwoord:

*"Leg de prijzen vast op een zeer laag niveau.
Laat de boeren de belasting in natura betalen.
Onderdruk ieder privé-initiatief.
Richt commerciële staatsbedrijven op geleid door ambtenaren.
Gebruik de exportreserves voor het scheppen en bevoorraden van de staatsbedrijven.
Maak de economie belastingvrij.
Financier budgetaire tekorten met nieuwe hoeveelheden geld.
Hou de overgewaardeerde munt zolang mogelijk in stand.
Geef ieder afgestudeerde automatisch een baan als ambtenaar en bevries tegelijkertijd de salarissen van die functies voor een lange tijd.
Maak reclame voor het volksonderwijs en haal dan het onderwijspeil verder naar beneden.
Verkondig het idee dat alle diploma's waardeloos zijn.
Overgiet dit alles met een onverteerbare saus van een gewelddadige en bloedige dictatuur."*

Moge het u bekomen, want na 25 jaar staat dit recept garant voor een verlamde economie, voor negatieve groei, voor produktie die te verwaarlozen is, voor een parallelle markt van goederen en valuta, voor een overvol en gecorrumpeerd ambtenaren-apparaat, voor wegen, ziekenhuizen en scholen die totaal in verval zijn, met andere woorden voor een land in vergaande staat van ontbinding en miljoenen bewoners gevlucht naar het buitenland. Dit is dus allemaal echt waar gebeurd met Guinee in die afgelopen 26 jaar onder Touré.

Touré

Het machtsapparaat waar Sekou Touré na de onafhankelijkheid zijn toevlucht toe had genomen komt neer op één leider, één partij en één volk. Dat machtsapparaat heeft zowel het gewelds- als het machtsmonopolie in één hand gebracht. Touré heeft onder het mom van complottering de hele vroegere bovenlaag geliquideerd, de intelligentia, het kader van leger en ambtenarij. De vele concentratiekampen die hij in Guinee heeft opgericht, maakte hem meer een troetelkind van Hitler of Stalin, dan van Afrika, zoals hijzelf graag genoemd wilde worden.

De vrouwen van Guinee hebben uiteindelijk zijn tirannie getrotseerd. Bij een publieke manifestatie bleven ze hem bestoken met verwijten en schimpscheuten, zo erg dat hij zelfs zijn biezen pakte. Maar ook dat was de vrouwen niet genoeg; zij gingen hem achterna tot aan zijn paleis. Daar gaf Sekou Touré het bevel aan zijn soldaten om het vuur te

openen. Zestig vrouwen stierven ter plekke en meer dan driehonderd raakten gewond. Als hij nog enig krediet bij zijn bevolking gehad zou hebben, dan was dat nu verdwenen.

Kort daarna heeft Sekou Touré de aloude banden met de U.S.S.R. verbroken en opnieuw relaties aangeknoopt met Frankrijk, de Verenigde Staten en de Arabische landen. De Islam werd staatsgodsdienst en Saoudi Arabië bouwde een immense moskee in Conakry.

Het is dat hij plotseling in 1984 onder nooit volledig opgehelderde omstandigheden is overleden, maar anders was hij met steun van Frankrijk wellicht nog voorzitter geworden van de Organisatie voor Afrikaanse Eenheid. Overigens gaat het verhaal dat niet zijn lichaam ter aarde is besteld, maar slechts een kist met zand. Zijn lichaam zou nog steeds spoorloos zijn. De westerse landen hadden een flink portie boter op het hoofd. Zij hebben er in ieder geval niet toe bijgedragen dat de dictatuur in Guinee is beëindigd.

Guinee kan zich nu anders ontwikkelen, maar er pakken zich nieuwe donkere wolken samen aan de horizon van Afrika. Minister Pronk waagde zich onlangs aan de voorspelling dat door het wegvallen van de ideologische verschillen tussen Oost en West, Afrika meer te kampen zal krijgen met regionale en interne conflicten.

In Guinee heeft de komst van de militairen veel ten goede veranderd. Er is vakbondsvrijheid, persvrijheid, vrijheid van meningsuiting en bewegingsvrijheid, maar dat alles is nog geen garantie dat dictatoriale toestanden niet meer kunnen terugkomen. De participatie van de bevolking is van allergrootste betekenis voor het welslagen van de bevrijding van armoede en onderdrukking en de vakbeweging speelt daarin een cruciale rol. Het participatie-programma van de FNV probeert daar ondersteuning aan te geven.

Coret sluit af en geeft de sprekersfakkeltje door aan *dr. Gerard Kester* van het Institute for Social Studies in Den Haag. Hij zal ingaan op het participatie-programma van de FNV in Guinee en vooral op de resultaten van een onderzoek naar de rol van de vakbeweging binnen de participatie in de ontwikkeling van het land.

Afrikaans socialisme

Kester wil eerst een algemeen Afrikaans beeld neerzetten, want wat in Guinee is gebeurd, is niet wezenlijk verschillend van wat in veel andere landen is gebeurd.

Veel Afrikaanse leiders hebben hun opleiding gehad in Oost-Europa. Zij hebben daar kennis genomen van de socialistische ideeën en heb-

ben die getransformeerd naar Afrikaanse maatstaven, met een socialer gezicht.

In de Ujama-gedachte van Julius Nyerere staat de mens centraal, 'man centred socialism'. Kenneth Kaunda heeft het over 'humanism' als hij praat over ontwikkelingsbeleidsideeën. En ook mensen als Nkruma en Nasser hadden gelijklopende plannen na onafhankelijkheid.

Participatie werd ingevoerd, c.q. opgelegd van bovenaf en zonder enige spelregels. Rechten en plichten waren niet duidelijk geregeld. De duidelijkste wetgeving heeft wellicht Egypte. Zij is in één opzicht moderner dan Nederland. Zij kent een bepaling dat 50% van de raden van bestuur en alle overheids- en semi-overheidsbedrijven moeten bestaan uit gekozen arbeidsvertegenwoordigers. Daarnaast dient de training van deze vertegenwoordigers betaald te worden uit het bedrijfsbudget. Het is een voorwaarde die slechts in een bepaalde sector in Duitsland wettelijk geregeld is.

Na de onafhankelijkheid dienden de vakbonden zich dienstbaar te maken aan het wederopbouwbeleid van diegenen die aan de macht waren. Doch het ideaal van het betrekken van de bevolking bij de opbouw zakte al snel af naar dogma's. Staten verwerden tot éénpartijstaten of minder, die probeerden met slogans het volk te mobiliseren. De vakbonden waren niet meer dan een verlengde arm van de regering. Vakbondseducatie was niet veel meer dan indoctrinatie, niet meer dan het uitleggen en verkopen van slogans. In Guinee gingen brieven de deur niet uit zonder de slotzin *Prêt pour la Revolution*. Toen het land economisch was afgezaakt naar een bedenkelijk peil is de slogan veranderd in *Prêt pour la Production*. De secretaresse van de algemeen secretaris van de vakbond had het er nog steeds moeilijk mee. Zij typete nog steeds *Prêt pour la Revo [...]* en kwam er toen achter, dat dat die kreet van vorig jaar was.

De praktijk van de participatie kwam erop neer dat bij het bepalen van het beleid en verdeling van de economische groei de structuur van de vakbond gebruikt werd voor het doorgeven van boodschappen en het beperken van de mogelijkheden van mensen. Vakbonden hadden niet veel keus. Of uitstappen, zoals in Zambia, of proberen in de marge nog iets voor de mensen te doen.

Vanaf de basis begint druk te komen. Men begint zonder inmenging van bovenaf zelf oplossingen te vinden voor problemen en te vragen om meer democratie. In Guinee vraagt men aan de hoogste baas zelf

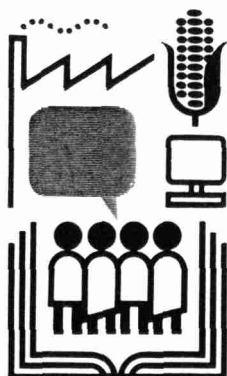
om een participatie-programma tot ontwikkeling te mogen brengen. Men wilde het recht in eigen hand hebben.

Ondanks het feit dat de politieke democratie in veel staten opgedroogd is - veel staten zijn een éénpartijstaat -, schat Kester dat er over heel Afrika een miljoen vakbondsvertegenwoordigers gekozen worden. Binnen de vakbonden zijn altijd democratische structuren blijven bestaan, alle beperkingen van buitenaf en binnenuit ten spijt. De heersende regimes hadden er een handje van om de vakbeweging te infiltreren met zetbazen.

In 1981 kwam via de Organisatie voor Afrikaanse Vakbondseenheid het verzoek voor een vormings- en onderwijsprogramma, is de FNV daar serieus en met ruime middelen ingesprongen. Kester heeft daar alleen maar goede woorden voor, want de behoefte voor zo'n programma was groot en de vraag kwam uit Afrika zelf. De bedoeling was om de vakbondsvertegenwoordigers op alle niveaus de kennis te geven, wat zij met die participatie zouden kunnen doen en met welke middelen zij tot een betere belangenbehartiging kunnen komen.

Het principe van het project was dat de vakbond weer in het centrum van de ontwikkeling van de arbeidsparticipatie moet staan. De bonden zijn niet sterk genoeg om bepaalde maatregelen af te dwingen. Het gaat daarbij om beleid en strategie, opbouw en steun van de structuur, planontwikkeling en motivatie van de arbeiders. Participatie is in veel landen in Afrika de enige mogelijkheid om invloed uit te oefenen. Stakingen worden beantwoord met tanks.

Kester wil het project samenvatten aan de hand van het kersverse logo. Het boek symboliseert de studie, die mannen en vrouwen handvaten zal geven tot meer zeggenschap in de fabriek, op het land en in de dienstensector. Daar tussenin staat de computer om aan te geven dat onderzoek nodig is van de reali-

PADEP
APADEP

teit. De resultaten van dat onderzoek moeten in het eerder genoemde boek terecht komen.

Het is helaas zo dat het meeste beschikbare vormingsmateriaal ongeschikt is voor de Afrikaanse situatie. Het komt uit de geïndustrialiseerde wereld, zowel uit Oost als West.

Onderzoeksresultaten

Guinee is de leerschool geweest waar met steun van de FNV geprobeerd is wat je met onderzoek kan bereiken en welke onderzoeksmethode de meest geschikte is. Om het maximale uit de beschikbare middelen te halen is naar een formule gezocht, waarbij het vakbondsvormingswerk met onderzoek kon worden gecombineerd. Tijdens vijftig seminars over het hele land hebben zo'n tweeduizend vakbondsvertegenwoordigers een enquêteformulier ingevuld.

Het onderzoek is gericht op de vakbeweging zoals die bestaat in Guinee. De resultaten moeten inzicht geven in gewenst vakbondsvormingsbeleid en wat de inhoud moet zijn. Gerard Kester heeft het onderzoek niet gedaan, de Guineanen hebben het onderzoek zelf uitgevoerd en hebben zich daarin zelf getraind door het lezen van boeken. Het analyseren van alle gegevens is in Nederland gebeurd. De gepresenteerde cijfers zijn vers van de pers.

Allereerst het sociaal milieu van de vakbondsvertegenwoordigers. De vertegenwoordigers komen voornamelijk uit boeren- en arbeiderskringen. Hun vrienden en vriendinnen komen meestal uit hoger liggende beroepsgroepen. Ook voor hun eigen kinderen hebben een stijging op de sociale ladder gepland. Hun huishouden bestaat uit twintig of meer personen en de vakbondsvertegenwoordigers zijn meestal de enige die een sprong omhoog hebben gemaakt. Een broer is visser, een ander is handswerkman, daardoor hebben zij te maken met meerdere beroepsgroepen en kennen zij ook de problemen van al die groepen.

De positie van de vakbondswerkers is in Guinee anders dan in Europa. Meestal zijn zij financieel verantwoordelijk voor een grote groep mensen en niet alleen uit hun directe omgeving. Het is dan ook noodzakelijk dat zij er werkzaamheden naast hebben.

Zo heeft maar 13% van hen geen extra inkomen, 26% één of twee activiteiten en 33% vier tot vijf. Sommigen hebben negen nevenactiviteiten. De algemeen secretaris, de 'Jan Stekelenburg' van Guinee, heeft onder andere een eendenhouderij en een ananasplantage. Dat is niet

onverstandig, want als hij morgen vakbondsleider af is, heeft zijn huishouden toch nog middelen van bestaan.

De vakbondsstatuten schrijven geheime verkiezingen voor, doch slechts in 5% van alle te vergeven functies kiezen de leden 'geheim'. Maar liefst 70% wordt bij handopsteken gekozen. 11% wordt benoemd en 14% mag bij acclamatie zijn vakbondsfunctie gaan uitoefenen. Dit lijkt opmerkelijk, maar als de cijfers op de volgende vraag op het beeld verschijnen, wordt er iets meer duidelijk.

Vóór het principe 'one-man-one-vote' is 36% en 46% is vóór een benoeming van vertegenwoordigers door de vakbond samen met de directie van het bedrijf. De interne democratie van de vakbond draagt nog veel sporen van de acclamatie-cultuur uit de tijd van Sekou Touré en de uitdaging is om die om te buigen.

Meer dan de helft beschikt over niet één middel, geen kantoor, geen geld, geen transport. Een kwart heeft één middel, 8% twee en slechts 4% heeft drie middelen tot zijn beschikking. Als je vraagt over welke middelen zij kunnen beschikken, is dat in veel gevallen een kantoorruimte, af en toe stiekem gebruik maken van de telefoon van de baas, maar vooral hun toewijding en hun voeten. In feite komt dat neer op geen middelen.

Eén van de voorwaarden van het FNV voor het totale project was, dat er minstens 25% vrouwen aan moesten meedoen. In de helft van de in de 36 prefecturen werkende vakbondsorganisaties is minder dan 20 % vrouw. Als ze dan al mee mogen doen hebben zij de functie van 'secrétaire aux affaires sociales', met andere woorden, zij zetten koffie en thee voor de andere 'bonzen'. Zeer zelden zie je ze in andere functies en al helemaal niet als penningmeester.

Er heersen nogal wat vooroordelen over de vrouw en ook bij de vrouw zelf. Ook het rollenpatroon is erg 'ouderwets'. Van de vrouwen zegt de helft dat zij alles moet doen in het huishouden en slechts 20% van de mannen geeft toe dat zijn vrouw alles in huis voor haar rekening neemt.

Van de mannen vindt 22% de vrouw niet geschikt voor en niet geïnteresseerd in het vakbondsambt en 12 % van de vrouwen is het daarmee eens.

In een ontwikkelingsland heeft de werkende bevolking te maken met vele problemen. Wij zouden misschien denken dat geld bij hen op de eerste plaats zou komen. Maar de vakbonders noemden in grote meer-

derheid het transport, communicatie en huisvesting als prioriteit. Daarna komt pas de wens voor een beter salaris. Opvallend hoog op de lijst van aan te pakken problemen is de verspilling van grondstoffen, waarvoor men het management aansprakelijk stelt.

Niettemin is bijna iedereen ontevreden over zijn of haar salaris. Waar men wel tevreden over is, zijn de contacten met collega's en superieuren. Hierover is slechts 2,5% ontevreden.

Conclusies

Kester is nu toe aan zijn conclusies. Hij stelt dat de vakbondsvertegenwoordiger eerder een ontwikkelingsbewustzijn heeft dan een klassebewustzijn. De vakbondsvertegenwoordiger wil zich dan eerder opstellen als een partner dan als strijder. Conform zijn traditionele gewoonte ziet hij meer in de dialoog dan in de confrontatie. Maar uiteraard wil hij ook vechten voor een betere arbeidsvoorwaarden. Hierbij aansluitend dient het vakbondsbeleid twee sporen te volgen en dient het vormingsbeleid daarbij aan te sluiten. Hierbij stellen de vakbondsvertegenwoordigers het vormingswerk als allerhoogste prioriteit. Het zijn de vertegenwoordigers in een land in opbouw. Zij willen een constructieve rol spelen in die opbouw en voelen zich verantwoordelijk voor die groepen mensen die ze in hun eigen huishouden zo goed kennen, zoals boeren, arbeiders op alle niveaus, maar ook werklozen, arbeidsongeschikten etc. Ontwikkeling van eigen arbeidsvoorwaarden staat daarbij centraal.

Onder een stortvloed van excuses voor het gebruik van te veel tijd spreekt hij de hoop uit dat niet alleen Guinee baat heeft bij dit vormingsprogramma, maar dat ook andere landen van deze ontwikkeling kunnen profiteren. De tekenen zijn gunstig, want tijdens de komende workshops komen ook afvaardigingen van vakbonden uit Mali, Kaap Verdië en Guinee Bissau. Ook in andere delen van het Afrikaanse continent gaan vakbonden workshops organiseren. Afrika is gebaat bij een sterke vakbond.

Tanzania verandert revolutionair maar vreedzaam

Drs. J.K. van Donge en dr. M. Wuyts

Het gaat vanavond in het Engels. Uit respect voor een aantal Tanzaniaanse gasten, die de Nederlandse taal niet machtig zijn, hebben de sprekers zich bereid verklaard om hun lezing in het Engels te houden. De voorzitter verontschuldigt zich voor zijn Engels, maar belooft zijn uiterste best te doen. Of wij niet al te hard willen lachen bij zijn misers.

De eerste spreker is *drs. Jankees van Donge*, werkzaam aan de Landbouwwuniversiteit van Wageningen. Hij zal het hebben over de politieke ontwikkelingen in Tanzania. De tweede spreker is *dr. Marc Wuyts*, werkzaam aan het Institute of Social Studies in Den Haag. Een aantal van zijn studenten is hier aanwezig. De voorzitter stelt hun deelname in de discussie na afloop zeer op prijs.

Van Donge was ietwat ongerust toen hij de brochure las van deze serie 'Van Kaap tot Cairo'. Uit Afrika zouden alleen maar nare berichten komen, doch dat is een verdraaid beeld. Hij is het er deels wel mee eens, maar stelt dat een land als Tanzania en dat geldt voor heel Afrika, te maken heeft met enorme problemen.

Als ze mij zouden vragen om baas te worden van dat land, zou ik niet weten hoe ik de problemen moet oplossen. Daarom praat ik over die problemen met respect.

Veranderingen

Tanzania is nogal veranderd sinds Van Donge in 1980 aankwam (hij vertrok in 1990). Het opvallende van Tanzania is dat er een vreedzame politieke opvolging heeft plaats gevonden. Julius Nyerere heeft de macht afgestaan aan Ali Hassan Mwinyi. Is het sindsdien een totaal ander land geworden of is er ook een vorm van continuïteit te bespeuren? Is deze opvolging helemaal uitgekristaliseerd? Of verkeert Tan-

zania is een tussenfase, waarin alles nog op een oplossing wacht om veranderd te worden?

Hoewel ik politicoloog ben en zo min mogelijk over economie zal praten, kan ik er niet omheen als ik over de ontwikkelingen in dit land spreek.

In 1982 waren in Tanzania de winkels leeg. De goederen die er desondanks waren, al dan niet op rantsoen, waren met een Tanzaniaans inkomen te betalen. Er was geen of weinig import. Geen nieuwe auto's op de weg. Reserve-onderdelen waren er gewoonweg niet.

In 1989 puilden de winkels uit. Van electronica tot parfums. Het grote verschil is dat met een 'plaatselijk' inkomen deze spullen niet te betalen waren. De winkels lagen vol, maar de portemonnee was leeg.

Een ander verschil is dat Tanzania, dat in 1982 een protectie-economie voerde, overgegaan was op een vrije-markt economie. Door die totale economische wijziging is het leven van de doorsnee Tanzaniaan ingrijpend veranderd.

Vreedzaam

Wat zijn de oorzaken van deze enorme veranderingen? Tanzania was en is failliet. Het leeft op krediet. Crediteuren wensten de protectie-economie niet te steunen. Het land moest het markt-mechanisme zijn werk laten doen. Zoniet, dan geen geld. Weinig keus, dus Tanzania ging om. Dit is een van de oorzaken van de koerswijziging.

Maar ook van binnenuit was de druk zo hevig en was de roep om veranderingen zo groot, dat alleen een politiestaat in staat zou zijn om veranderingen tegen te houden. Omdat Nyerere tot diep in zijn hart een democraat is, was hij zo verstandig om te luisteren naar de gemeenschap. Hij gaf toe dat hij fouten gemaakt had. Hoewel Van Donge ook goede dingen zag in 1982, was de conclusie van zijn Tanzaniaanse vrienden bij zijn vertrek in 1990, dat het leven misschien wel moeilijk was, maar in ieder geval beter dan in 1982.

Politiek

Alle veranderingen, economisch en politiek, hebben plaats gehad zonder enige vorm van onrust in het land, dit in tegenstelling tot vele andere Afrikaanse landen.

Een ander aspect is dat de Tanzanianen beter zaken hebben gedaan met hun crediteuren dan vele andere landen.

Ten derde heeft de leiding de veranderingen nooit gepresenteerd als een ander politiek beleid. Het lag altijd in de lijn van het Ujama-beleid. Er werd niet in wrok omgekeken. Alles gebeurde in een opvallende continuïteit en vreedzaamheid.

Het bedrijven van politiek is in Tanzania gestoeld op consensus. In de *Daily News*, de belangrijkste krant van Tanzania, zal nooit de ene politicus uithalen naar een andere. Nyerere was de ideoloog van de éénpartij-staat en Tanzania was een van de eerste landen die deze staatsvorm hebben ingevoerd. *"Wij houden er niet van dat een partij wint en de andere verliest, wij houden van een democratie, waarin iedereen het met elkaar eens wordt."*

De partij regelt in de eerste plaats de competitie, die er zeker is, het is geen elite-partij; er zijn verkiezingen en er zijn mensen die de verkiezingen verliezen. Dit in tegenstelling tot de vroegere Oosteuropese éénpartij-staten. De partij is niet gebaseerd op een ideologie. In Tanzania zie je in de CCM een kapitalist naast iemand die de revolutie predikt, zoals Lenin dat deed. Van Donge:

Een favoriet gezegde is: 'Hatutaki ugomvi' (we houden niet van ruzie). 'Umoja' (eenheid), is een woord dat iedereen graag gebruikt.

Een echte oppositiebeweging met een aanhang van betekenis heeft Tanzania nooit gekend. Er zijn wel verscheidene samenzweringen geweest, waaronder de coupoging van 1982. Samenzweringen passen ook wel in deze cultuur waarin consensus een groot goed is en openlijke tegenspraak niet zo gewaardeerd wordt. In het algemeen speelden verliezende politici een belangrijke rol in de samenzweringen, hoewel dat niet het geval was bij de coupoging: het ging daarbij om militairen en zakenlui.

Het is overigens opvallend dat er nu weliswaar in Tanzania een debat is over de éénpartij-staat, maar dat de roep om een meerpartijen-staat, anders dan in bijvoorbeeld Zambia en Kenia, niet door een massabeweging wordt gesteund.

Tanzania kent een vreedzaam politiek klimaat, er komt geen geweld aan te pas. Geen politieke moorden zoals in Kenia. Men kent wel detentie, maar weer niet zo als bijvoorbeeld in Zambia. Voor een politicoloog een raadselachtig land.

Het democratische element wordt duidelijk als je ziet hoeveel mensen er met de verkiezingen mee willen doen. Van Donge heeft de N.E.C.- (National Executive Committee)verkiezingen bestudeerd van 1982. Er

waren in het begin maar liefst 1642 kandidaten voor 90 zetels. De partij heeft dat uiteindelijk teruggebracht tot 178 personen.

De vraag blijft: wie wint er nu eigenlijk? Het onderzoek laat zien dat de elite in Tanzania behoorlijk gesloten is. Deze conclusie is gebaseerd op drie criteria.

1. Jonge mensen hebben weinig kans.
2. Goed opgeleide personen hebben een hele grote kans.
3. Professionele politici verslaan meestal hun tegenkandidaten.

Met andere woorden, de politiek wordt beheerst door mensen van middelbare leeftijd met een goede opleiding en die al veel langer in de politiek zitten.

Uit de verkiezingen van 1982 haalt Van Donge één ding. Van de mensen die lid werden van dit hoge partij-orgaan, had 60% als beroep politicus. De tweede groep, 12%, bestond uit ambtenaren en bureaucraten. De derde en vierde groep waren resp. leerkrachten en militairen.

De conclusie is dat mensen die een baan hebben binnen het staatsapparaat de partij domineren. En mensen die van politiek leven spelen daarin weer de hoofdrol. De partij hoort de mensen op leidende posten in de regering/overheid te controleren, een partij die door diezelfde mensen gedomineerd wordt.

Het tweede punt dat hij uit het onderzoek wil lichten is het ministerschap. Het bleek dat, in tegenstelling tot wat algemeen gedacht werd, dat de baan van minister uitermate pluchevast is. Een ministerschap van tien jaar of langer is geen uitzondering. Ministers die om welke reden dan ook wel uitvallen, worden diplomaat of manager in het ambtenarenapparaat. Aan politiek doen geeft een zekere garantie voor een baan.

Typisch voor Tanzania is dat een minister slechts zelden zijn portefeuille hoeft in te leveren omdat het parlement dat van hem verlangt. Er is één voorbeeld van een minister die uit politiek principe zijn portefeuille heeft teruggegeven in verband met een meningsverschil met Nyerere over het bepalen van een standpunt tegenover het Internationaal Monetair Fonds. Hij kreeg daarna een leuke baan bij het IMF.

Het consensus-principe is een positieve eigenschap van de Tanzaniaanse politieke cultuur. Aan de andere kant echter, als het volk meer democratie wil, is er één partij met een zeer gesloten elite. Om dit beeld duidelijker te maken komen er een serie getallen van de parle-

mentsverkiezingen van 1985, waaruit blijkt dat de situatie zoals eerder beschreven, alleen nog maar sterker is geworden.

Hij schetst een typische carrière van een politicus. In het kort: Je haalt een academische titel, het liefst in het buitenland en via het onderwijs kom je terecht in de bureaucratie van de partij. Vanuit die positie win je een zetel in het parlement. Want de verkiezingen worden beheerd door die ene partij.

Conclusies

Dezelfde groep mensen van 1982 domineerde de verkiezingen van 1985. Jonge mensen komen niet gemakkelijk in de politiek terecht. Zeker als ze een mindere opleiding hebben genoten en niet de genoemde carrièrepaden bewandelen.

Misschien dat op een gegeven moment een nieuwe generatie zal opstaan en de oude klik zal opvolgen. Met Mwinyi is er nog niet een nieuwe generatie aan de macht. Integendeel hij is net zo oud als Nyerere.

Ten tweede, de veranderingen zijn doorgevoerd door mensen die er een bijzonder belang bij hebben. Zij domineren de overheid. De overheid betaalt hun salarissen. Daarvan kunnen ze niet rond komen en ze gebruiken de staatsfaciliteiten om in hun vrije tijd bij te verdienen. Wie moet dat controleren?

Een aantal mensen is het zeer voor de wind gegaan. Zij kunnen beschikken over buitenlandse valuta. Dit zijn de mensen met een goede opleiding en een goede betrekking bij de overheid.

Zij die de politiek beheersen in Tanzania, hebben buitengewoon voordeel gehad bij de economische veranderingen. De gewone man krijgt langzamerhand een wrevel tegen deze groep.

Maar Van Donge hoopt dat Tanzania ook dit probleem zal oplossen op een manier die past in haar politieke cultuur.

De tweede spreker van de avond *Dr. Marc Wuyts* is lector aan het Institute of Social Studies in Den Haag. Hij gaat het hebben over de veranderingen in de economie van Tanzania en de mogelijkheden die de regering heeft om te interveniëren en te sturen. Hij heeft een gemakkelijke taak vindt hijzelf, want Van Donge heeft al wat voorwerk gedaan. Uitgaande van de geschetste situatie, eerst wel geld in de zak maar geen spullen in de winkel en later precies andersom, blijft de vraag hoe mensen hebben kunnen overleven.

Welke veranderingen vonden er plaats en wat was de werkelijkheid en wat de mythe erachter. Toegespitst, gaat het verhaal van Wuyts over de 'markt', hoe die zich gedraagt tijdens de veranderingen in Tanzania, en over de verhouding tussen de publieke en de informele sector.

De gedachte achter de Tanzaniaanse veranderingsplannen kwam van het IMF en de Wereldbank: laat de markt vrij, zodat de prijzen zich kunnen ontwikkelen. Als de prijzen eenmaal het juiste niveau bereikt hebben, dan volgt de rest vanzelf. De staat trekt zich terug, zij devalueert de eigen munteenheid en hanteert daarbij een strenge financiële discipline op eigen uitgaven en ook op de uitgaven van de andere deelnemers in de economie. Zo moet het marktmechanisme werken, in theorie.

Voor mensen in overheidsdienst zou het aantrekkelijker worden om zelf een onderneming op te zetten dan afhankelijk te blijven van een salaris dat steeds minder waard werd. Verwacht werd dat zij ontslag zouden nemen. Ambtenaren die wel zouden blijven zouden dan een beter salaris kunnen krijgen. Zo wordt, nogmaals in theorie, een doelmatiger staatsapparaat verkregen.

Maar dit gebeurde niet. Om toch te kunnen overleven gingen mensen er juist iets naast doen. Men ging bijvoorbeeld kippen houden. Volgens werd het inkomen daaruit langzamerhand belangrijker dan het verdiende salaris.

"Ik ben het niet eens met de simpele redeneringen van het IMF en de Wereldbank," zegt Wuyts, "de werkelijke economie steekt iets ingewikkelder in elkaar."

Wuyts geeft een tweevoudige uitleg, waarbij hij uitgaat van de overlevingsmogelijkheden van mensen werkzaam in de publieke sector in relatie tot de rest van de economie.

Als je aan markten denkt en aan mensen die daarin opereren, en men vertelt dat het slechts een zaak is van de juiste prijzen en de juiste signalen, moet je jezelf altijd de vraag stellen welke de bronnen vormen die op de marktssignalen antwoorden. Zijn je bronnen maar klein, dan kan je relatief maar weinig uitrichten om de (grote) economie te sturen.

Als je wilt liberaliseren, moet je eerst gaan uitzoeken hoe de economie in elkaar steekt, hoe en wat waarop reageert.

Na de liberalisatie zou er een grotere financiële discipline, betreffende de betalingsbalans alsook de staatsuitgaven, geschapen moeten zijn.

Het geval is echter dat de tekorten groter zijn geworden. Een van de redenen daarvoor is dat bij aanvaarding van zo'n aanpassingsprogramma ook meer bronnen aangeboord kunnen worden. Er kan over meer geld beschikt worden, omdat er meer hulp van buitenaf komt.

In de publieke sector worden twee tendensen behandeld: de eerste is de relatie tussen de overheidsuitgaven en de informele economie, de tweede gaat over de vraag wat men nu precies verdient.

Een anecdote ter illustratie. Een vriend, hoog opgeleid, hoge salaris-klasse, verdiende formeel 12.000 shilling, dit komt neer op ongeveer 100 US-dollars per maand. Daar kan je ook in Tanzania niet van rond komen. Hij kreeg een baan in de particuliere sector aangeboden voor 80.000 shilling. Hij sloeg dat aanbod af. Waarom?

In de laatste vier, vijf jaar is er een aanmerkelijk verschil ontstaan tussen het formele salaris en het echte inkomen.

Ambtenaren zullen je vertellen wat ze officieel verdienen, maar wat er echt iedere maand binnenkomt zullen ze voor zich houden. Dat is puur om te overleven, want het 'salaris' is onvoldoende om een gezin te onderhouden. Zij proberen daarbij uit de ruif van overheidsuitgaven mee te eten.

Afhankelijk van wie je bent binnen de hiërarchie van de ambtenarij heb je meer mogelijkheden. Hoe hoger je zit des te groter is het aantal toeslagen die je kunt bemachtigen, zoals reisgeld, benzinetoeslagen, lunchvergoedingen etc.

Het probleem is hoe de lonen verdeeld zijn in de publieke sector en in het geheel van de Tanzaniaanse economie. De structuur van belastingheffen is regressief, ondanks het progressieve systeem, want de informele inkomens zijn 'belastingvrij'.

Maar hoe zit het dan met die financiële discipline waar de Wereldbank het over had?

Er is een strenge beperking op staatsuitgaven. Maar toch verslechtert de situatie voor wat betreft de budgettaire tekorten, alsook die van de buitenlandse valuta als resultaat van grote stromen hulp van buiten. Het probleem vormt niet zozeer de staat, dan wel de donoren die met hun vele geld en goederen een ongekende luxe scheppen.

Wuyts geeft een voorbeeld van de paradox als gevolg van deze scheve situatie.

Neem het ministerie van gezondheid. Je ziet daar mensen werken met heel weinig middelen, weinig transportmogelijkheden, weinig van alles. In het kantoor van Unicef daarentegen waan je jezelf in een totaal andere wereld. Van alles is er een overvloed; auto's, computers enz. Je ziet een verschuiving optreden van staatszorg naar Unicefzorg op het gebied van medicijnen, Aids en gezinsplanning. Deze projecten financiert en rust Unicef zelf uit. Ze maakt daarbij gebruik van krachten die al werkzaam zijn bij de overheid. Zo kan het gebeuren dat een arts die werkt voor een staatsziekenhuis, daarnaast een baan heeft bij Unicef om een van die programma's te leiden. Op deze manier creëer je een markt binnen de staat.

Wuyts stipt een interessant verschijnsel aan. In het begin van de jaren tachtig is de economie van Tanzania tamelijk samenhangend van structuur met een informele markt daarnaast. Aan het eind van dit decennium is de parallelle markt verdwenen, maar verschijnt die markt binnen de staat. Maar dit is niet de markt die geleid wordt door vraag en aanbod, waar de IMF het over heeft, maar door de donoren: Wereldbank, Unicef, ontwikkelingshulp uit Nederland, uit Zweden, etcetera. Als je rond kijkt in Dar es Salaam zie je geen enkel vierwielaan-gedreven auto zonder een label van een of andere hulporganisatie.

Tanzania beschikt over goed gekwalificeerde universitaire docenten. Misschien wel de beste in Afrika, meent Wuyts. Maar het lukt de Tanzaniaanse regering niet om rapporten van hen te krijgen. Dit komt omdat zij te druk zijn met rapportages aan de diverse donoren. Zij maken daarbij (gratis) gebruik van overheids- en universiteitsmiddelen. Op een dergelijke manier werkt de markt binnen de staat. De samenhang verbrokkelt, de prioriteiten van de staat verdwijnen naar het tweede plan ten faveure van de donoren omdat zij de macht overgenomen hebben.

Tanzanianen die hier aan meewerken hebben daarvoor maar één reden en dat is overleven. Wuyts heeft dan ook geen morele bezwaren tegen mensen die zo handelen.

Als de prijzen juist zijn en alle signalen staan op groen, dan zal de markt bloeien. Je zaait en de bloemen zullen opkomen. Maar daar zit nog een stap tussen. Je moet je eerst afvragen waar de middelen vandaan komen om te kunnen zaaien.

Er zijn mensen bij de Wereldbank die romantische ideeën hebben over Afrika. Die denken dat je met een beetje boeren op je eigen erf, maïs of wat kippen, je in je levensbehoefte kan voorzien. Maar begin maar eens een kippenboerderij in Dar es Salaam. Waar haal je een stukje grond vandaan? Maar ook al heb je grond, dan nog moet je beschikken over allerlei middelen om een dergelijk bedrijf op te zetten. Voor de gewone man is dat onmogelijk. Dit in tegenstelling tot iemand met een goede functie bij de overheid.

Met andere woorden: ambtenaren scheppen binnen hun eigen werk een informele markt. Klassieke voorbeelden daarbij zijn artsen en onderwijzers en chauffeurs, omdat zij in staat zijn met staats eigendom hun privé zaak op te zetten en te onderhouden. Zo worden staatsmiddelen geïnvesteerd voor particuliere doeleinden.

Een andere vriend van Wuyts liet hem op een dag een van de nieuwe buitenwijken van Dar es Salaam zien. Daar stonden opmerkelijk dure huizen. De vraag was hoe het mogelijk was dat mensen dergelijke woningen konden laten bouwen. Wat voor een soort mensen waren dat, wat deden ze voor de kost? Het bleken wat naïeve vragen. "*Neen, dit is niet het resultaat van investeren, dit is de investering!*" Want wat was het geval. De talrijke donorinstanties en non-gouvernementele organisaties hebben woon- en werkruimte nodig. De meeste winst op investeringen kan gemaakt worden door huizen te bouwen en die later te verhuren aan die organisaties. Daarmee krijg je de beschikking over buitenlandse valuta, waarmee verder geïnvesteerd kan worden.

De conclusie van Wuyts is dat de overheidsuitgaven een sterke band hebben met de informele markt. Het verhaal gaat, dat het tekort van de overheidsuitgaven even hoog is als de investeringen in de particuliere sector. Dit kan geen toeval zijn!

Het probleem is dat de markt op een manier werkt waarbij de staat niet boven de markt staat, maar met beide benen er middenin. Het zijn de meervoudige verbindingen in de economie, die de informele sector van brandstof voorzien. Als we serieus het soort vragen stellen, welke politiek er gevoerd moet worden, als we de markt beter willen laten werken, zullen we eerst moeten kijken hoe de markt nu eigenlijk in elkaar zit. Niet dromen over de ideologie of de mythe over hoe de markt verondersteld wordt te werken. Eerst studeren en dan de juiste politiek voeren.

Als er echt in overheidsuitgaven gesnoeid gaat worden, zullen grote delen van de informele sector geraakt worden. De hoge vlucht die het onroerend goed heeft genomen rond Dar es Salaam, zal dan gemakkelijk kunnen omslaan in een totale ineenstorting.

Door de financiële mechanismen te bestuderen, komt men er achter hoe zij precies werken. Niet alleen door te luisteren naar wat mensen noodzakelijkerwijs moeten zeggen, maar door nauwkeurig te luisteren naar alles wat gezegd wordt.

De structurele aanpassing van de Tanzaniaanse economie heeft veranderingen gebracht. Er zijn meer artikelen op de markt verschenen, er is meer geld in omloop. Een deel daarvan is het resultaat van de verhoogde toevloed van buitenlandse hulp.

Wat er moet gebeuren is het opnieuw stellen van prioriteiten. Door de huidige manier van werken van de markt gebeurt alles binnen de structuren van de staat, er ontstaan selectieve structuren. Beslissingen worden uit handen genomen van het parlement, waar ze eigenlijk genomen en gecontroleerd zouden moeten worden.

Als de publieke sector en de marktmechanismen beter moeten werken, zal men de schema's moeten uitwerken waarin de financiële mechanismen duidelijk worden, waaruit blijkt welke middelen beschikbaar komen en waarin het hanteren van de overheidsuitgaven is neergeschreven. Anders bestaat het gevaar dat de onzichtbare en scherpe verschillen scheppende inkomenssituatie de samenhang van de maatschappij zal ondermijnen. Eufemistisch zegt Wuyts dat die ontwikkeling wel erg ongelukkig zal zijn. Er zijn mogelijkheden om de aanpassing van de economie in betere banen te leiden. Daarbij zou men wensen dat de donor-organisaties niet de destabiliserende factor zouden zijn van 's lands economische capaciteiten om het zelf voor elkaar te boksen.

Egypte wacht al zeventuizend jaar op de grote klap

Mevr.drs. M. Ietswaart en dr. I.A. El-Sheikh

In het programma staat aangekondigd dat dr. J.J.G. Janssen van de Rijksuniversiteit Leiden zou spreken. Hij is echter gevraagd voor een delegatie naar Bagdad om te pleiten voor vrijlating van gijzelaars. Mede dankzij de Hollandse besluitvaardigheid is die delegatie overigens nooit vertrokken. Mevrouw drs. *Mirjam Ietswaart*, werkzaam bij Fokker als informatieanalist, bijt nu in zijn plaats de spits af. Zij heeft een jaar in Egypte gewoond.

Om iets over de Islam in Egypte te kunnen vertellen, wil zij eerst kort ingaan op een aantal centrale punten van de Islam in het algemeen.

De Islam beïnvloedt alle sectoren van het dagelijks leven. Het omvat het religieuze, het wereldlijke, de eredienst en het gedrag ten opzichte van anderen. De Islam heeft regels voor de eredienst, maar ook bijvoorbeeld voor familie- en eigendomsrecht en voor de inrichting van de economie. De *Sharia*, het geheel van de islamitische wetten en leefregels, speelt de centrale rol in de Islam. De *Sharia* is onder andere gebaseerd op de Koran, en op overleveringen over de leefwijze en uitspraken van de profeet Mohammed. Tot in de tiende eeuw was de *Sharia* onderhevig aan wijzigingen en toevoegingen door schriftgeleerden. Daarna is door de schriftgeleerden besloten de *Sharia* niet meer te onderwerpen aan wijzigingen. 'De deur van de Igtihad', de interpretatie, 'werd gesloten'.

De moslim heeft vijf plichten, de vijf zuilen van de Islam, namelijk het credo uitspreken, vijf maal daags bidden, eenmaal in het leven een bedevaart naar Mekka maken, een maandlang vasten tussen zonsopgang en zonsondergang (Ramadan) en als vijfde plicht het betalen van armenbelasting.

Islam in Egypte

Welke rol speelt de Islam in Egypte en houdt iedereen zich aan die vijf plichten?

In de Egyptische grondwet staat, dat de *Sharia* de belangrijkste bron is voor het recht. Dit betekent echter niet dat de *Sharia* letterlijk in praktijk wordt gebracht. Onder het huidige regime loopt een extremistische moslim meer kans de doodstraf te krijgen dan iemand die zich weinig aan de Islam gelegen laat liggen. Wanneer een moslim echter zich bekeert tot een ander geloof of zich, na moslim te zijn geweest, tot atheïst verklaart, valt hij in de meeste gevallen buiten de sociale gemeenschap waarin hij leeft en dat kan rampzalig zijn in een zo sociaal georiënteerde cultuur als de Egyptisch-Arabische.

In Egypte is het sociaal gezien niet, zoals in Saoedi-Arabië, verplicht voor een moslim om vijf keer per dag te bidden. De groep die dagelijks vijf maal gehoor geeft aan de gebedsoproep vanaf de minaretten is in Egypte in de minderheid. De een kruipt even achter zijn toonbank en de ander sluit zich aan bij de gelovigen in de moskee. Verder gaat het leven gewoon door.

Ramadan is feest in Egypte. Naast preken en koranlezingen zijn er veel shows en films op televisie. Ten teken dat de zon onder is, buldert het kanon op de Citadel, en iedereen mag gaan eten. Egyptenaren staan bekend als grote eters en tijdens de Ramadan eet men nog meer dan anders. De kranten spelen in op deze eetwoede met vermanende berichten dat de vastenmaand een tijd is van inkeer en niet om eens extra veel te eten. Men trekt zich er echter weinig van aan. Men komt wat later op het werk en doet het wat rustiger aan. Voor de economie is het geen zegen. Het gaat economisch toch al niet florissant in Egypte en tijdens de Ramadan daalt de bedrijvigheid tot een dieptepunt.

De Islam in Egypte oogt nogal nonchalant, gemakkelijk, maar langzaam begint dat beeld te verdwijnen. Er zijn steeds meer gesluisde vrouwen op straat te zien. Op de campus van de universiteit is het 'open' gesluisd lopen een rage. De spreekster put uit een persoonlijke ervaring van de zich wijzigende atmosfeer. Een groep studenten zat op hun kamer naar popmuziek te luisteren. Een meisje van een andere kamer kwam binnen, pakte de radio en zei dat ze naar koranreciet ging luisteren. Niemand durfde er iets van te zeggen.

De beter opgeleide jongeren in Egypte zijn vaak óf verwesterd óf islamitisch. Het islamitische in gedrag en kleding is dan juist een manier

om zich tegen de Westerse invloed af te zetten, om een eigen identiteit en cultuur te benadrukken.

Binnen de Islam, onder moslims, zijn verschillende stromingen te onderkennen. De twee hoofdstromen zijn de sunnitische en de shi'itische Islam. De sunnitische moslims zijn in de meerderheid. In Egypte zijn bijna alle moslims sunnitsch. Maar ook onder deze sunnitische moslims zijn nog vele verschillen waar te nemen in wijze van interpretatie van de Islam.

Bekijken we het spectrum van zeer liberaal tot militant extremistisch. Liberale, modernistische moslims vinden dat de Islam met de tijd mee moet gaan. Zij vinden dat veranderingen in de islamitische wet (de *Sharia*) aangebracht moeten worden, door deze opnieuw open te stellen voor interpretatie (de eerder genoemde 'deur van de Ijtihad'). Zij willen een islamitisch antwoord op de hegemonie van het Westen.

Wat orthodoxer zijn de moslims aan de *Azhar-universiteit*, waar de schriftgeleerden, de *Ulama*, worden opgeleid. De *Azhar* is het oudste en belangrijkste theologische instituut van de sunnitsch islamitische wereld en geniet een groot aanzien. Mannen uit de hele islamitische wereld komen naar die universiteit om schriftgeleerde te worden. In Egypte zijn drie topposities op godsdienstig gebied: de rector van de *Azhar-universiteit*, die sinds 1961 onder staatstoezicht staat, de moefti die landsadvocaat van het islamitische recht is en de minister van godsdienstsaken. Het zijn altijd schriftgeleerden van de *Azhar* die deze functies bezetten.

Er zijn ook meer radicale groepen die kritisch staan tegen over de regering en huidige gang van zaken op islamitisch gebied. De *moslimbroeders* vormen een van die groepen. Zij zijn als politieke partij verboden, maar hebben wel veel zetels in het parlement als lid van een van de oppositiepartijen. Hoewel deze groepering niet heel groot is in aantal, is zij toch machtig. Zij hebben een uitgebreide infra-structuur van scholen, moskeeën, clubhuizen, kleine industriële ondernemingen en liefdadigheidsinstituten. De relatie met de overheid is wisselend geweest. Nasser heeft hen aanvankelijk alle ruimte gegeven totdat zij in zijn ogen een bedreiging gingen vormen. Gevangenisstraf of executie werd geen uitzondering. Sadat heeft hen oogluikend toegelaten, zij mochten zelfs hun eigen blad weer uitgeven.

Binnen de organisatie van moslimbroeders bestaat een gematigde vleugel van onder Sadat rijk geworden handelaren, en een radicale vleugel.

De gematigden staan een politiek voor van een geleidelijke verdere islamisering van de maatschappij. De radicalen geloven in de noodzaak van een islamitische revolutie om de maatschappij te hervormen.

De extremisten onder de moslims zijn veruit in de minderheid, ondanks de indruk die soms gewekt wordt door de grote aandacht die hun uitspraken en handelingen krijgen in de Westerse pers.

Aan het uiterste van het islamitische spectrum in Egypte staan groepen zoals de *Jihad-beweging*, een heel kleine, maar zeer militante groep, die op sommige punten wel eens wordt vergeleken met de Rote Armee Fraktion. Leden uit deze groep hebben waarschijnlijk de moord op Sadat gepleegd. De regering is niet gesteld op deze groepen, die de huidige regering on- of zelfs anti-islamitisch noemen. Zij propageren de revolutie om een islamitische staat te kunnen instellen.

Deze groepen vinden hun aanhang vooral onder hoog opgeleide jongeren met weinig uitzicht op werk.

Het woord *fundamentalist* heeft mevrouw Ietswaart bewust niet gebruikt, omdat het een nogal vage aanduiding is. Een fundamentalist wil terug naar de fundamenten van de Islam, maar dat laat nogal wat ruimte over over de wijze waarop, en de mate waarin!

Een hele aparte groep vormen de *Soefi's*, de mystici, die veel aanhang hebben in de volkswijken. Soefisme en volks(bij)geloof staan dicht bij elkaar. Soefi's zijn, als mystici, niet politiek actief.

Ondanks alle genoemde groepen zijn de meeste Egyptenaren niet in een van deze groepen onder te brengen. Je loopt grote kans een bevreemde blik te krijgen wanneer je een Egyptenaar aanspreekt en zegt: Ben jij nou modernist of behoor je tot de Jihad-beweging? Het gros van de Egyptische moslims is gematigd, bevindt zich in het midden van het 'spectrum'.

Tien procent van de bevolking is *Koptisch*, christen dus. Daarnaast zijn er nog een handjevol Anglicanen en Presbiterianen. Hoewel de moslims de christenen en ook de joden niet als ongelovigen beschouwen, is de relatie de laatste jaren verslechterd. Af en toe horen we over rellen tussen christenen en moslims. De regering keurt het af, maar lijkt er weinig aan te kunnen doen.

Economische aspecten

Mevrouw Ietswaart gaat vervolgens wat dieper in op enkele economische aspecten van de Islam in Egypte. Zowel het socialisme als het

kapitalisme hebben gefaald de Egyptische massa uit het slop te trekken. Daarom vindt de islamisering van de economie veel weerklank. Interessant zijn de islamitische banken en beleggingsmaatschappijen. Een belangrijke islamitische leerstelling is dat rente, *riba*, verboden is. Maar er bestaat verschil van mening over het begrip *riba*. Gematigde kringen interpreteren het als woekerrente, gewone rente zou dan mogen. Anderen zeggen dat alle rente bedoeld wordt.

Een andere leerstelling is dat de mens slechts rentmeester van Gods bezit is. De Islam respecteert weliswaar persoonlijk eigendom maar het dient ten gunste te komen van de hele maatschappij. Vrije handel wordt aangemoedigd, maar monopolies zijn niet toegestaan. De *zakat*, de verplichte aalmoes, waarborgt een rechtvaardige verdeling van inkomen (wanneer iedereen zich aan zijn verplichte percentage zou houden). Het islamitische systeem, zo zeggen moslims, verenigt de goede zijden van het socialisme en kapitalisme in zich, zonder de zwakke kanten van deze systemen te hebben.

Tot 1989 hebben islamitische beleggingsmaatschappijen grote populariteit genoten. Deze maatschappijen beweerden het geld van spaarders te beleggen met inachtneming van de islamitische economische leerstellingen. De eerste islamitische beleggingsmaatschappijen verschenen in 1974. In 1988 waren er meer dan 100. Het bleef een typisch Egyptisch verschijnsel, omdat het voortkwam uit de specifieke sociaal-economische structuur en de financiële situatie van Egypte. In 1988 liep het bij deze maatschappijen ondergebrachte spaargeld in de miljarden dollars, waardoor de macht van deze maatschappijen steeds groter werd. Het succes lag in de hoogte van de uitgekeerde rente, 24% bij een inflatie van 30% en een bankrente van 13%. Later bleek dat die hoge rente in de meeste gevallen van het ingelegde kapitaal betaald werd. Veel Egyptische 'Golfarbeiders' hebben al hun geld in deze fondsen belegd en verloren.

Toen men de integriteit van de eigenaars aan de orde stelde, vroeg men zich publiekelijk af waarom de regering niet ingreep. Maar de regering kon niets doen omdat het geld op privérekeningen in het buitenland stond. Een andere reden vormde de overheids corruptie. Ten derde was het moeilijk de maatschappijen aan te pakken omdat zij een deel van hun populariteit dankten aan hun islamitische imago. Bij een grote controle, na het aannemen van een bepaalde wet, bleken de meeste van deze maatschappijen malafide te zijn of volstrekt onpro-

fessioneel. De eigenaren zitten nu in de gevangenis en de regering probeert het geld terug te halen.

De aarzeling van de overheid om rigoreus op te treden tegen deze maatschappijen kwam voort uit het feit dat zij in haar economisch beleid moet balanceren tussen enerzijds de Westerse geldschieters zonder welke Egypte geen dag kan leven en die niet graag een verdere islamisering zien en anderzijds een groot deel van de bevolking en de moslimbroeders die juist een islamisering van de maatschappij voorstaan.

De aanhoudende economische malaise vormt een voedingsbodem voor radicalisering. De populariteit van de Islam is geen voorbijgaand verschijnsel. Na het kolonialisme, socialisme en kapitalisme is Egypte op zoek naar een eigen identiteit ten opzichte van het Westen. Het staat vast dat de Islam een belangrijke rol zal spelen in die eigen identiteit.

Zevenduizend jaar

Dr. Ibrahim El-Sheikh, de in Egypte geboren docent Internationale Communicatie en Arabisch en Islam aan de Universiteit van Amsterdam, zet de sociaal-economische veranderingen in een perspectief. Hij is grieperig en op deze gure novemberavond zou hij dan ook liever aan de boord van de Nijl zitten dan in een zaaltje in Utrecht onder de 'drugs' van een of andere multinational.

Het verhaal van Egypte begint meer dan zevenduizend jaar geleden: zevenduizend jaar van eenheid in ellende en glorie. Met ups en downs maar nu in een diep moeras. El-Sheikh somt een aantal gegevens op om te illustreren hoe het met zijn geboorteland gesteld is. In 1952 telde Egypte 19 miljoen inwoners, nu 57 miljoen en ieder acht maanden komt er een miljoen bij. De spreker heeft met een aantal collega's een rekensom gemaakt op de computer en stelt:

Als Egypte het welvaartspijl van Italië wil bereiken, de economische bronnen op volle toeren draaien, dan mogen er niet meer dan vijftien miljoen mensen wonen.

Een ander voorbeeld. Cairo biedt nu onderdak aan ruim vijftien miljoen mensen, de voorzieningen zijn slechts berekend op drie à vier miljoen mensen. Door overbelasting zijn grote delen van de infrastructuur kapot.

De bevolking in Egypte is geen revolutionaire bevolking. Er is altijd een vorm van onderdrukking geweest, het centrale gezag was en is

alles overheersend. Het resultaat is duidelijk: economische en sociale malaise en groter wordende tegenstellingen.

Dr. El-Sheikh houdt ervan de zaken scherp voor te stellen wanneer hij zegt dat Egypte vijftieng- tot dertigduizend miljonairs kent. Zij en hun omvangrijke verwantenkring vertegenwoordigen 10% van de bevolking. De resterende 90% leeft onder het bestaansminimum. Egypte is een arm land, dat is duidelijk. Toch kent het land een enorme intellectuele reserve van opgeleid kader, professoren en specialisten. Het probleem is dat velen van hen naar het westen geëmigreerd zijn. In London bijvoorbeeld werken ongeveer 4.280 Egyptische specialisten. In Nederland werken drie zeer bekwame Egyptische hartchirurgen. Alles bij elkaar wonen en werken er zo'n 4½ miljoen geschoolde en ongeschoolde Egyptenaren in het buitenland die samen goed zijn voor miljarden dollars.

De bevolkingsgroei noopt het land om veel voedsel en consumptiegoederen te importeren. Egypte kan niet voorzien in de eigen behoefte, hoewel de voedselproductie in de Nijldelta een van de meest efficiënte ter wereld is.

De inflatie is groot. Onder Faroeek was de Egyptische pond nog tien gulden waard, nu nog maar 65 cent. De produktiviteit van de gemiddelde ambtenaar is terugelopen tot 27 minuten per dag. De rest van de dag staan ze elkaar in de weg. Het salaris wat men voor het werk krijgt is ook niet meer waard. Hier is ook sprake van een verkapt werkloosheid omdat afgestudeerden per decreet een baan krijgen. Het gevolg is dat in een kamer voor één persoon en één bureau zes mensen met zes bureaus zitten.

Ik heb het zelf ook meegemaakt als journalist. Ik begon in 1960 als jongen van twintig, eerst als omroeper bij de radio en later bij de televisie. Ik kreeg een mooie kamer. Toen het decretensysteem begon, had ik na vijf jaar negen mensen op mijn kamer. Dat waren assistenten van mij, maar ze assisteerden mij helemaal niet. Ze zaten de hele dag te roken en uit hun neus te eten. Ik baalde ervan om als jongen van 22 drie secretaresses te hebben. Het lijkt wel leuk, maar het werkt niet.

Ik klom op tot politiek commentator met als gevolg dat ik mijn stukken vijf keer moest laten lezen om toestemming te krijgen het uit te zenden. De controleurs doen niets, alleen een beetje strepen met een rood potlood. Op een dag ben ik weggegaan, niet om eerdergenoemde maar om persoonlijke redenen. Maar ik ben hier niet om over mijzelf te praten.

Ondanks de armoede, de tegenstellingen, de verstikkende bureaucratie en de enorme overbevolking op de universiteiten (meer dan 300.000 studenten) heeft Egypte vele briljante mensen, bijvoorbeeld mensen met talenknobbels. Er lopen mensen op straat die nooit onderwijs hebben gehad en vloeiend Engels, Frans en Duits praten met de toeristen. De spreker noemt het aanleg. Hij wil daarmee aantonen dat de mogelijkheden aanwezig zijn maar dat het de regering is die er geen gebruik of misbruik van maakt. In zijn proefschrift heeft hij de Fransman Jacques Berg aangehaald, die van de Egyptenaren zei dat zij door de eeuwen heen geleerd hebben om alle ellende en armoede te zien als een noodtoestand. Het gaat voorbij.

De economie in Egypte is geen economie meer, het is gewoon plakwerk. Er is door de miljonairs en ook door het regime zelf misbruik van de economie gemaakt. Met leningen houdt de regering de subsidies op voedsel en olie in stand. De staatsschuld is momenteel 50 miljard dollar.

De meerderheid van politici denkt in de jaren van hun functioneren - soms drie, soms vijf jaar - hun kostje te moeten verdienen voor de rest van hun leven. Het ministerie van Binnenlandse Zaken is het meest gehate ministerie. De minister is de tweede man van het land. De vorige minister van Binnenlandse Zaken, Zaki Badr, heeft eens voor het oog van de televisiecamera's een parlamentslid zwaar beledigd, het had geen consequenties. Hij heeft duizenden mensen laten martelen.

Het Westen; Europa en de Verenigde Staten, zijn mede schuldig. Zij hebben het regime in het zadel gehouden.

Moebarak komt over als een goed mens en een gematigd politicus, het is een harde werker, maar hij volgt het Westen als een 'jaknikker'. Moebarak is integer maar in een arm land is het niet voldoende als de president integer is. Hij moet een persoon zijn met charisma, en dat heeft Moebarak niet.

Perspectief

De oplossing is dat de economie op een wetenschappelijke manier aangepakt gaat worden. Er moet bezuinigd worden, de bevolkingsexplosie moet aan banden gelegd. Het kan en de Islam is er niet tegen.

Vanuit wetenschappelijk oogpunt vindt de spreker dat je pessimistisch zou moeten zijn. Toch is hij gevoelsmatig optimistisch. Een cultuur als de Egyptische draagt een factor van innovatie in zich om zich door een

crisis heen te slaan. Men heeft altijd de inventiviteit gehad om te overleven.

De intellectuelen kunnen een belangrijke factor zijn in de redding van Egypte. Ze werken nu nog in het buitenland omdat ze in Egypte niet meer dan 200 pond kunnen verdienen. De regering zal hen meer moeten gaan betalen. Het moet mogelijk zijn.

De vrouw in Egypte heeft niet haar juiste positie gekregen. De Islam is niet tegen emancipatie. De vrouw kan hoge posities innemen, er zijn voorbeelden uit het verleden. In feite is het in de Islam verboden om met vier vrouwen te trouwen. Er staat weliswaar geschreven dat mannen met meer vrouwen mogen trouwen, op voorwaarde dat hij rechtvaardig jegens hen is. Maar er staat ook geschreven dat niemand 100% rechtvaardig kan zijn naar twee vrouwen. Het is wel mogelijk om vrouwen een gelijk bedrag aan geld geven, maar niet dezelfde hoeveelheid liefde. De verkeerde interpretatie van de huwelijksregels is een van de oorzaken van de bevolkingsexplosie.

Er moet een revolutie komen, dat hoeft niet bloedig. Het kan, ik zie het aankomen. Saddam Hoessein, ik steun zijn annexatie van Koeweit niet en ik weet dat hij fout zit, is de enige persoon in de geschiedenis van de mensheid, die kon bewijzen dat nee tegen een grote mogendheid mogelijk is. En op de enige manier die mogelijk lijkt: door misdadig te zijn. Er lijkt geen andere mogelijkheid voor de Derde Wereld om tegen de ziekelijk onrechtvaardige wereld-economische orde in te gaan. Saddam Hoessein heeft de eerste stap gezet. De verandering die hij heeft ingezet is niet meer terug te draaien. Het Westen moet nu wakker worden, de wereldorde herzien en een rechtvaardig systeem zoeken. Het kan, het moet mogelijk zijn.

Na enkele vragen uit het publiek raken de twee sprekers in discussie over verkiezingen, geboortebeperving en democratie. Men is het duidelijk met elkaar oneens. Voor El-Sheikh is een democratisch stelsel de oplossing, mevrouw Ietswaart ziet meer in een goedwillende 'dictator'. El-Sheikh ziet een rol weggelegd voor de media om op een zachte manier de massa om te krijgen en de huidige machthebbers en ook de radicale groeperingen te isoleren. Hij wil niet werken met angst en onderdrukking.

Mali: Traditionele bestaanswijze onder druk van droogte en moderne tijd

Mevr. drs. E.J.A. Broekhuis en dr. W.E.A. van Beek

Mali staat tegenwoordig nogal in de belangstelling, niet te verwarren met Bali, waar veel mensen aan dachten in de jaren zeventig. De Sahel zei de meeste mensen wel wat toen het de grote droogte van de jaren zeventig had gehad, waarna de hulpverleners toeschoten. Ook de journalisten doken als muskieten op de armlastige prooi, er is toen veel over Mali geschreven. Het gevolg is dat dit Saheland nu concentratieland is op de begroting van ontwikkelingssamenwerking. Steeds meer mensen gaan nu die kant op in een poging om bij te dragen aan de ontwikkeling of om zo maar rond te kijken in dit zeer interessante land.

Als goed sociaal geograaf van ontwikkelingslanden begint *mevr. drs. Annelet Broekhuis*, werkzaam aan de Rijksuniversiteit van Utrecht, met wat kaartjes om de geografische kennis wat op te frissen. Daarna laten een aantal dia's iets zien over de lokatie en de geschiedenis van het gebied.

Het gebied, waar haar vakgroep al tien jaar onderzoek doet, is de Delta Interieur van de rivier de Niger met als centraal punt Mopti, de derde stad van Mali. Wij moeten denken aan een stad met zeventigduizend inwoners.

Mali is een binnenstaat en afhankelijk van ver afgelegen toevoerhavens. De hulpgoederen komen met de trein uit Dakar of via de weg uit de havens van Abidjan, Lomé en Cotonou. Het gaat dus om lange aanvoerroutes. Alle ingevoerde goederen zijn daardoor extra duur.

Het landschap in de delta, die gevormd wordt door twee rivieren, de Niger en de Bani, is vlak. In de regentijd staan grote delen onder water. Die rivieren zijn belangrijk voor de bewoning en trekken van oudsher vele groepen bewoners aan, die op verschillende manieren gebruik hebben gemaakt van het water. Op de hogere delen liggen de dorpjes met, min of meer dicht tegen elkaar, de huizen. De huizen worden gemaakt van *banko*, een soort leem gemengd met zand en mest.

Maar het kan ook gaan om traditionelere vormen, zoals hutten van stro gemaakt, die gemakkelijk opgezet kunnen worden. Vooral bevolkingsgroepen die mobiel zijn maken van dergelijke hutten gebruik.

Een aanrader is het boek *Ségou* van de schrijfster Marise Condé, waarin zij heel boeiend schrijft over dit gebied. Het gebied heeft een heel rijke historie. Van de rijken die daar bestaan hebben is vooral het Malirijk tussen elfhonderd en veertienhonderd belangrijk geweest en later het wat kleinere Ghanarijk. De macht van deze rijken was gebaseerd op de handelsroutes van de trans-Saharahandel waarbij allerlei soorten produkten zoals slaven, goud, en ivoor uit het zuiden kwamen en bijvoorbeeld zwaarden en granen uit het noordelijk Afrika. Er ontstonden prachtige steden, waar handwerklieden en handelaren tot grote rijkdom kwamen. Djenné, Timbouktou, Gao en Agadez zijn steden met een grote geschiedenis, waarvan de roem zelfs tot in onze gebieden doordrong.

Van de toenmalige trans-Saharahandel zien we nu maar heel weinig terug. Wat over is gebleven, zijn zoutplaten die met kamelen uit de Sahara komen en colanoten, een soort genotmiddel vergelijkbaar met onze sigaretten, die van het zuiden naar het noorden gaan.

Belangrijk is het moment dat er westerlingen langs de kusten in het zuiden kwamen. De situatie is drastisch veranderd door dit contact. Het zuiden wordt langzaam belangrijker en het Sahelgebied rest een zeer bescheiden rol in de marge. De Fransen proberen nog wel katoenplantages op te zetten, maar dat lukt niet zo best omdat het klimaat niet wil meewerken. Uiteindelijk komt het economisch zwaartepunt in het zuiden te liggen en worden de Sahellanden een arbeidsreservoir voor de zuidelijke staten.

De delta stroomt in de natte tijd, die begint in juni/juli met het hoogtepunt in augustus, onder en is in dit semi-aride gebied de noodzakelijke waterbron voor het bestaan van de mens. In de loop van de eeuwen trekken er verschillende bevolkingsgroepen heen, die allemaal hun eigen bestaanswijze hebben en die ieder een bepaald element van het fysisch milieu gaan gebruiken. Er komen vissers, veetelers en akkerbouwers, te verdelen in rijsttelers en verbouwers van gierst en sorgum. Alle activiteiten kennen een seizoensgebondenheid.

De rijst moet uitgezaaid worden als de eerste regens komen met de hoop dat het water mee blijft stijgen. De verbouw van gierst is helemaal afhankelijk van de regen omdat die geplant wordt in de wat hoger gelegen stukken grond.

De visserij is ook seizoensafhankelijk. De vis verspreidt zich bij hoog water over de delta en schiet dan kuit. Als het water terugstroomt in de hoofdbeddingen komt de vis mee en begint het visseizoen. De vissers trekken met het hoge water mee naar het noorden, naar Timbuktou en Gao en blijven zo de vis volgen.

De veetelers kunnen niet naar de delta komen als het hoog water is: dat kunnen de beesten niet hebben. Maar omdat er dan regenval is, is er voldoende voedsel in het noorden. Zij komen pas terug als het droger begint te worden en de delta droog valt. Dan begint daar het weidegras te groeien. Eerst op de hogere delen en dan steeds lager. Zij blijven in de droge periode van november tot mei in de delta en trekken als de regen komt weer naar het noorden.

Aanpassingen

Het probleem bij al deze produktiesystemen is de onzekerheid of het water elk jaar hoog genoeg komt, of er genoeg regen valt. De regencijfers vanaf '58 tot in de jaren '80 wisselen enorm. Maar dat is niet een nieuw gegeven. Traditioneel gezien hebben de mensen zich aan die situatie altijd aangepast.

De samenlevingen moeten rekening houden met de onzekerheid van één produktie per jaar en zich indekken tegen een droge periode. Om de produktie veilig te stellen zaait de boer zijn zaaigoed niet in één keer uit, als het de eerste keer regent. Het kan dan gebeuren dat het daarna drie weken droog blijft met als gevolg dat de jonge aanplant verschroeit op het land. Hij is voorzichtig met inzaaien, afhankelijk van de hoeveelheid regen en houdt altijd iets achter de hand.

Bij een goede oogst zal hij niet proberen zoveel mogelijk te verkopen. Hij slaat het op, zelfs meerdere jaren. Om het risico te spreiden zaait men op zowel hoger als lager gelegen delen van de delta.

De veetelers hadden grote kuddes met verschillende dieren; runderen, schapen en geiten. Een grote kudde kan beter tegen een stootje in droge periodes.

Door handel en ambacht probeert men inkomsten te spreiden. Binnen familienetwerken of binnen een etnische groepering ontwikkelt zich, door over en weer helpen, een soort verschuldiging en afhankelijkheid waardoor men in moeilijke tijden op elkaar kan terug vallen.

Achteruitgang

Langzaam maar zeker gaat het toch slechter met dat gebied. Een externe factor is de monetaarisering van de economie, men moet cash geld

hebben en is niet meer alleen aangewezen op onderlinge ruil. Men heeft bijvoorbeeld geld nodig om belasting te betalen. Daarvoor moeten eigen produkten verkocht worden. Het geld dat migranten inbrengen wordt niet geïnvesteerd in het gebied zelf; er worden luxe goederen van gekocht en belasting van betaald.

De invoering van ossentractie in plaats van met de hak het land bewerken lijkt ontzettend positief, maar het gaat gepaard met minder lang braak liggen van de grond en weinig of geen (kunst)bemesting. Het heeft tot gevolg dat de vruchtbaarheid van het land achteruit gaat.

Over een langere periode gezien kan met enige voorzichtigheid gesteld worden dat het klimaat steeds droger wordt. In het verleden zijn er waterstanden gemeten van boven de zeven meter, in de jaren na '83/'84 haalt het peil de vier meter niet meer en steeds weer worden er nieuwe records gebroken in laagte van de waterstand. Het gevolg is dat steeds grotere oppervlakten zonder begroeiing raken, luchtfoto-interpretaties wijzen dat ook uit.

Een interne factor is bevolkingsgroei. Hoewel dit niet meer zo snel stijgt, neemt de bevolking toe en ook de kudden. Vaccinatie van het vee en het slaan van putten lijkt positief, maar het gevolg is wel grotere kudden die weer meer voedsel nodig hebben.

Broekhuis is overigens huiverig om bevolkingsgroei als een oorzakelijke factor te noemen omdat voor milieutechnische maatregelen tegen afstroming van regenwater en irrigatiewerken arbeidskrachten nodig zijn wanneer men niet kan beschikken over allerlei dure machines.

Een andere factor is dat de elite, mensen die op een of andere manier geld verdienen hebben, het geld investeert in vee of in grond, bij voorkeur in de moderne rijstpolders. De strijd om de ruimte wordt daarmee een nieuw element, de elite gaat concurreren met de traditionele wijzen van akkerbouw en veeteelt.

Reactie

Een eerste reactie is dat mensen minder kinderen krijgen en dat anderen wegtrekken.

Nevenactiviteiten worden steeds belangrijker. Zo is er bijvoorbeeld een enorme vraag van de stedelijke bevolking naar hout. Van alle verbruikte energie in de huishoudens komt 97% van hout. Men kapt dus veel hout.

Veel mensen gaan een visvergunning aanvragen. Zelfs de Dogon, akkerbouwers bij uitstek gaan nu vissen. Er wordt wel gezegd dat er tegenwoordig meer vissers zijn dan vis.

Veetelers gaan ook aan akkerbouw doen en akkerbouwers nemen er vee bij; niet alleen als appeltje voor de dorst maar ook als risicospreiding. De economische infrastructuur van het hele gebied is zich dus sterk aan het wijzigen.

Overheid

Het algemene beleid van Mali richt zich heel bewust op de landbouw. Allerlei diensten worden in het leven geroepen die zich richten op een soort gewas of produkt. Per gebied zijn er diensten voor vis, voor gierst, voor veeteelt, voor rijst. Donorlanden betalen het opzetten van die diensten, want zelf heeft Mali er geen geld voor. De kosten daarvoor zijn aanzienlijk, tussen 1972 en 1985 is er 75 miljoen US dollar in dit gebied gepompt. Dit geld is in eerste instantie gebruikt voor wegen, dijken, gebouwen en personeelskosten.

Er zijn wel investeringen in de produktie zelf gedaan, maar daarbij is heel weinig rekening gehouden met de traditionele werkwijzen en zonder dat men goed inging op de problemen. Het rendement is tot nu toe erg karig. De onzekerheden die de specifieke milieuomstandigheden met zich meebrengen is men nog lang niet de baas.

Broekhuis geeft een klein voorbeeldje waarin dat nu wel geprobeerd wordt, maar relativeert die ontwikkeling direct. Om de kleine polders continu te kunnen bevloeien, ongeacht de waterstand, zijn er een aantal pompen aangeschaft. Daarmee worden dan wel nieuwe afhankelijkheden en onzekerheden geschapen. Is er voldoende dieselolie te krijgen, niet te duur, hoelang doet die pomp het, kan iemand het betalen als die kapot gaat, zijn er onderdelen en is er iemand die hem kan maken?

Er zijn wel veranderingen ingezet, maar voor het grootste deel van de bevolking neemt de druk op het bestaan nog steeds toe.

De Dogon

Een stap van de Delta Interieur naar de Dogon is er maar een van 140 kilometer naar het oosten. Cultureel antropoloog aan de Rijksuniversiteit Utrecht, *Dr. Wouter van Beek*, doet al jaren onderzoek bij de Dogon. Hij begint zijn lezing met een opmerking over de titel van deze serie lezingen: 'Afrika van Kaap tot Cairo', een wens van een van de grootste kolonisatoren die Afrika heeft gekend, Cecil Rhodes.

Ik mag hopen dat het geen eerbetoon is aan Cecil Rhodes, meneer de organisator.

De organisator ontkent dit en geeft later op de avond de belofte dat dit programma een nieuwe naam zal krijgen: 'Enkele landen in Noord-, Zuid-, Oost-, West- en Centraal-Afrika.'

We beginnen op een hoogvlakte van Mali, een zandstenen plateau (het Dogonplateau) dat eindigt met een lange steilwand, een 'falaise'. Onder aan de steilwand een puinhelling die over gaat in een golvende zandvlakte en duinenlandschap.

Traditionele Dogondorpen liggen aan de voet van de falaise of bovenop de rand van het plateau. Het gebied is moeilijk toegankelijk, het valt niet erg op, een beveiliging tegen de slavenjachten. Het is niet alleen een relatief veilig gebied, maar ook het meest afgelegen gebied waar een riviertje loopt in de natte tijd.

Aan de hand van een serie dia's zal Van Beek ingaan op de cultuur van dit heel bijzondere Afrikaanse volk. Het speelt zich af in het dorp Tireli in het centrum van het Dogongebied, waar Van Beek het merendeel van zijn onderzoek verricht.

De steilwand, 150 tot 200 meter hoog en 150 kilometer lang, is kenmerkend en dominant in het landschap. In de wand bevinden zich grotten die door de Dogon gebruikt worden als begraafplaats, d.w.z. gemeenschappelijke graven en voor speciale categorieën, zoals smeden en voor de vrouwen die tijdens de bevalling of tijdens de zwangerschap overlijden. De dood van een vrouw bij de geboorte van een kind of tijdens een zwangerschap is een ernstige zaak omdat het een dubbele dood is. Ook voor de man heeft dit diepgaande gevolgen. Als een zwangere vrouw sterft zullen zijn andere vrouwen hem onmiddellijk verlaten want de oorzaak ligt bij de man naar hun idee. Op dat moment kan hij nooit meer een andere vrouw krijgen. Wat gebeurt is dat na de rouwperiode de man het dorp verlaat en er nooit meer terugkomt.

De geboorte van een tweeling betekent voor de Dogon een groot feest. Iedereen geeft dan een cadeautje. Er worden twee geldsystemen door elkaar heen gebruikt, het Malinese geld en het traditionele betaalmiddel de kauri-schelpen.

Bijzondere mensen

Al is het een klein dorp, toch vindt men sociale lagen in die samenleving. Smeden hebben een eigen kaste, net zoals wevers, ververs en leerbewerkers. De smeden maken naast de gebruiksvoorwerpen als hak, sikkels en dissels, ook geweren en pistolen van een type zoals wij vroeger hebben gedaan. Het zijn ook de beeldhouwers van het dorp en maken de beroemde Dogonbeelden die gebruikt worden in de religie.

De rituele dieven vormen een niet geheim genootschap - in zo'n klein dorp is niets geheim te houden - waarin elke afstammingsgroep een vertegenwoordiger heeft. Tijdens een begrafenis dansen ze op het dak met karakteristieke gekromde stokken, die misschien vergeleken kunnen worden met een stokpaard. Ze zijn gekleed als de slavenjagers die vroeger te paard de dorpen afschuimden. Het opkomen voor de dans is heel woest en wild. Tijdens de begrafenisrituelen stelen zij voorwerpen van anderen, die later hun spullen weer terug kunnen kopen tegen een gering bedrag. Aan het eind van een begrafenis maken ze de mensen aan het schrikken en aan het lachen. Voorafgaande aan de natte tijd mogen ze geiten stelen, van wie dan ook. Maar het mogen alleen geiten zijn, het liefst zwangere. Die worden opgegeten en de huid wordt teruggegeven aan de eigenaar, die daarvoor moet bedanken. Maar dat is dan ook het enige wat hij mag zeggen.

Met een Bomans-achtig gevoel voor understatement vertelt van Beek:

Ik heb aan dit verschijnsel met opzet aandacht besteed. Omdat ik veel spullen bij me had waarop ik erg gesteld ben, ben ik ook als rituele dief lid van het genootschap geworden. Het gevolg is dat ze mijn spullen nooit pakken.

De ruggegraat van de samenleving vormt de afstammingsgroep, een groep mannen die behoren bij één voorouder in de mannelijke lijn. Ook de vrouwen behoren tot deze afstammingsgroep. Bij iedere afstammingsgroep hoort ook een landschildpad die de de voorouders vertegenwoordigt. Van alles wat de groepsoudste wordt aangeboden krijgt de schildpad het eerste te eten. Die heeft dan ook een best leven. Als hij dood gaat wordt ook hij begraven, met een keurig begrafenisfeest.

Religieuze zaken

In verband met de druk op het overleven heeft men een ingewikkeld religieus apparaat ontwikkeld. Aan het clanhuis is een uitstulping gebouwd waar *Ama* (de hemelgod) zetelt. De clan-oudste is de offeraar. Met stukjes houtskool reinigt hij de mond om daarna de rituele teksten

uitspreken. Hij heeft een assistent die het offer daadwerkelijk uitvoert. Zelf doet hij het belangrijkste, namelijk het uitspreken van de teksten. In de Dogoncultuur is het woord belangrijk, het woord is schepping, het woord is kracht, het woord is offer.

De Dogon raadplegen de voortekenen door middel van een woestijnvosje. Een eindje buiten het dorp worden een aantal zandbedden gemaakt, waarin in symbolen de mensen van het dorp met hun problemen zijn uitgezet. De vos komt af op pinda's die op de hoeken van het zandbed zijn gestrooid. Een van de ouderen van het dorp gaat de volgende ochtend kijken hoe de vos die nacht over het zand heeft gelopen. Wat een vos aan kan geven is wat er geofferd moet worden.

Het offer vormt een kern van de Dogonreligie (een andere kern is de dood en de daarbij behorende maskers). Het offer geschiedt altijd aan *Ama*, maar ook aan alle andere geesten die de bovennatuur bevolken en dat zijn er nogal wat. Er is één echte hemelgod, *Ama*; er is een watergod, *Nomo*; een aardegod, *Lèwè*, verder allerlei geesten van de bush, geesten van waterplaatsen en tenslotte de voorouders.

Een hoogtepunt in het offeren is het jaarlijkse grote dorpsfeest, dat wordt gehouden vlak voor de regen. Het is het begin van het landbouwseizoen. Er wordt op de huisaltaren en op de wijkaltaren geofferd. Diverse bewoners uit de buurt komen met een kip om bij het wijkheilgdom succes voor het nieuwe seizoen af te smeken. De sjamaan, de priester van het heiligdom, slacht die kippen en tevens een bok. Met het bloed van de bok worden de heilige stukken hout ingesmeerd waarin de geesten zich hebben teruggetrokken. De sjamaan belooft dan dat, als de geesten en goden voor een goed seizoen zorgen, er volgend jaar misschien wel twee bokken geslacht zullen worden.

Als alles achter de rug is klimt de sjamaan op het dak van zijn huis en gooit hij aren van gierst in de wachtende menigte. Het is voor de mensen belangrijk om iets daarvan te bemachtigen, want door het te mengen in het zaaigoed worden de risico's van een slechte oogst verminderd. De volgende dag volgt er een grote optocht door het centrum van het dorp waar het centrale altaar staat. Alle wijken komen met hun eigen trom en trommelaar. Iedereen gaat zingend drie keer rond het plein. Met de giersthalmen gaat men vervolgens langs alle heilige plaatsen van het dorp, wederom om te zorgen voor een goede oogst.

De dood

Het begrafenisfeest is een collectief feest dat één keer in het jaar gehouden wordt, meestal in januari. De echte begrafenis gebeurt direct na overlijden, meestal 's nachts. Het hoogtepunt van het jaarlijkse begrafenisritueel, is een schijngevecht. Misschien daarom worden de Dogon wel afgeschilderd als een krijgers. Ze zijn het niet, maar ze spelen het met volle overtuiging.

Tijdens de begrafenisfeest van een rijk man wordt een koe geslacht en wordt er geld op die koe gelegd als bijdrage in de kosten van de begrafenis; tevens als een excuus aan de koe zelf, dat ze moest sterven.

Een dozijn jaar na het begrafenisritueel volgt het maskerfeest, waarbij de dode tot voorouder wordt. Het feest, inclusief de voorbereiding voor het maken van maskers, duurt ongeveer zes weken. Voor de Dogon is het masker de hele gecostumeerde persoon, niet alleen - zoals vaak gedacht wordt - het ding dat voor het gezicht gehouden wordt.

Als het feest losbarst, komen de maskers uit de bush naar het dorp, dan nog zonder hoofdtooi. Voor de vrouwen is dit overigens een taboe-moment omdat dit nog 'naakte' maskers zijn. Het is een ritueel waarin de 'bush naar het dorp komt', waarmee aangegeven wordt hoe belangrijk die bush is en hoe die gehandhaafd moet worden. Eten, wijsheid, kracht en fertiliteit komen allemaal uit de bush. Anderzijds is het theater waarin je kunt schitteren, maar waarin ook de voorouder wordt getoond.

Er is ook een masker dat de blanke uitbeeldt. Het is vuurrood, met haar dat alle kanten uitspringt en met een grote kromme neus. Er zijn drie varianten. Een schrijft briefjes uit, want hij moet geld hebben, het is de koloniale ambtenaar. In de tweede variant heeft het masker een klein foto toestel en gooit iedereen opzij om het mooiste plaatje te schieten. Dit is de toerist. Nummer drie zit op een stoel met een opschrijfboekje in de hand en stelt de meest stomme vragen die je kunt voorstellen: de antropoloog.

Toekomst

Broekhuis wil op verzoek van de voorzitter wel een toekomstverwachting uitspreken.

De Malinese regering moet keuzes maken met betrekking tot dit gebied en niet op vier paarden tegelijk wedden. Dus of veeteelt, of rijst of vis. Men zal daarvoor ook een juridische kader moeten maken. Je ziet nu al tegenstellingen tussen veetelers en boeren. Dit gebied

heeft een lange weg te gaan voordat er een nieuwe vorm van zekerheid zal bestaan.

Van Beek:

De lange termijn valt niet te overzien. Als de droogte blijft is er geen toekomst. Een blijvende verdroging leidt tot woestijn. Maar ik heb groot vertrouwen in de overlevingscapaciteiten van de mensen met hun eigen overlevingstrategieën, als de ontwikkelingen hen maar niet te veel in de weg lopen.

Zaire begrijpen: continuïteit en discontinuïteit in een zachte staat

Dr. F. Reyntjens

Dr. Filip Reyntjens doceert aan de universiteit van Antwerpen en is directeur is van het Afrika-Instituut in Brussel. Zijn lezing valt in drie delen uiteen, of eigenlijk vier delen, als je de toekomstvisie van Reyntjens meetelt.

Deel één gaat over de koloniale erfenis. De overgang van koloniale tijd naar onafhankelijkheid wordt behandeld in deel twee en in deel drie gaat de spreker in op de laatste dertig jaar (vanaf 1960). Tot slot zoals al gezegd komt de toekomst aan de orde, de ontwikkelingen in de laatste maanden en de perspectieven op langere termijn.

De stelling is dat er een zekere continuïteit is in de koloniale en post-koloniale tijd is op alle bestuurlijk gebieden. Er is geen echte onderbreking in het bestuurlijk systeem waar te nemen. Dat geneert veel mensen, want de voormalig koloniale mogendheid vindt het lastig vergeleken te worden met het huidige totalitaire regime en de huidige Zairese heersers vinden het vervelend om met het verleden vergeleken te worden. Reyntjens heeft plezier in dit soort subversieve stellingen.

Een koloniale staat is een administratieve staat. Reyntjens somt een aantal kenmerken op. Deze autoritaire, paternalistische, quasi-militaire staat is gecentraliseerd en uiterst bureaucratisch opgebouwd. Een tweede kenmerk en typisch voor alle koloniale regimes, is een zeer a-politieke benadering van problemen. Die worden gereduceerd tot technische problemen. Kenmerk drie is de uitgesproken concentratie van macht.

De uitvoerende, wetgevende en rechterlijke macht zijn verenigd in de gevolmachtigde gouverneurs met aan het hoofd de gouverneur-generaal. Een voorbeeld: de raadgevende vergadering, die voor enige controle moet zorgen, werd door diezelfde gouverneurs benoemd. Een saillant detail is dat tot 1950 er geen Zairees zitting had in die ver-

gadering. Sommige leden van de Assemblée waren 'verlichte' Belgen, voor zover dit geen contradictio in terminis zou zijn.

Terwijl in andere landen sprake is van een evolutie naar de onafhankelijkheid geldt voor de *Congo Belge* tot de avond voor de onafhankelijkheid de conclusie van Robert Martin, die Reyntjens citeert om het falend Belgisch koloniaal beleid aan de kaak te stellen: "*First the executive was in no way responsible to the legislature, secondly the legislature was not even formally representative of the people for whom it was making laws and thirdly the legislative council was neither a supreme nor a sovereign body.*"

Kenmerken van het Belgisch koloniaal bestuur

Het ontbreken van de scheiding der machten is één aspect, een tweede is dat er geen elementen zijn van een representatief politiek systeem. Nu is dit in het begin van de koloniale periode geen gekke situatie, als we bedenken dat pas in 1921 het algemeen kiesrecht voor mannen in België werd ingevoerd en voor vrouwen pas in 1948 (Zwitserland komt helemaal achteraan met vrouwenkiesrecht in 1972). De Belgische bestuurders zijn echter heel laat met het invoeren van een representatief bestuur.

Een derde element vormen de principes van de rechtsstaat, eenvoudig gezegd bescherming van mensenrechten, vooral de rechten van de autochtone bevolking, maar ook tot op zekere hoogte die van de Europeanen.

Persvrijheid was in de Congo gebaseerd op voorafgaande toestemming. Men kon alleen dat publiceren waarvoor men toestemming had en bovendien kon de gouverneur van de provincie op elk moment die vergunning intrekken en hij kon tijdschriften verbieden. Tussen 1922 en 1960 zijn vele tientallen publikaties verboden, omdat ze communistisch waren, of panafrikaans, of aanstootgevend. Zo werd bijvoorbeeld het lijfblad van de Communistische partij in België, *Le Drapeau Rouge*, verboden en ook het Parijse blad *Séduction*, waarin karig geklede dames stonden.

Vrijheid van vereniging en vergadering werden onderworpen aan zeer strenge controle van de macht. Op gebied van vakbondsaktie werd tot 1957, drie jaar voor onafhankelijkheid, toestemming vereist van de gouverneur-generaal. Het oprichten van federale blanke en zwarte vakbonden was tot het einde van de koloniale periode verboden. Zo

voorkwam men de totstandkoming van een klassebewustzijn over de raciale barrière heen.

Persoonlijke vrijheid bestond niet. Onder het mom van bedreiging van de openbare orde konden personen zonder vorm van proces gearresteerd, vastgehouden of verbannen worden.

Het principe van gelijkheid en non-discriminatie, dat vastgelegd is in de Belgische grondwet, gold niet voor Belgisch Congo. De conclusie is dat de mensenrechten onder het Belgisch regime niet beter beschermd werden dan nu onder het regime van Moboetoe.

De spreker heeft dan ook een zekere sympathie voor Moboetoe wanneer deze zich erover beklaagde dat hij onder vuur genomen wordt door allerlei mensenrechtenorganisaties terwijl er vóór de onafhankelijkheid geen organisaties waren die zich inlieten met de rechten van de mens onder koloniaal bestuur. Men heeft blijkbaar gewacht tot de onafhankelijkheid om morele les te geven aan regimes die jonge staten besturen.

Congo wordt Zaïre

België kon of wilde niet inzien dat er een onafhankelijkheidzin rondwaarde in Afrika. De emancipatie van de Congolezen moest zeer, zeer stapsgewijs bevorderd worden en van onder naar boven. Het lager- en het beroepsonderwijs waren heel goed uitgebouwd, het beste van Afrika wellicht, maar daarmee houdt het op. Verder was er niets. In 1959 schrijft een hoogleraar in Congolees publiek recht van de universiteit van Brussel: *"Misschien zijn er wel sociale problemen, die zijn niet politiek, maar hoedt u voor ze politiek te maken, want de zwarte is nog niet in staat om op een politiek gezonde manier te redeneren."*

België bleef denken aan een lange termijn. Een voorbeeld: in 1956 verschijnt een plan van een Antwerps hoogleraar om op een termijn van dertig jaar de koloniale gebieden politiek te emanciperen. Deze hoogleraar, Van Bilsen, werd door België en de autoriteiten in de Congo uitgespuwd: *"Welk een verraad, welk een schande, deze ontwikkeling kan niet tot stand komen in minder dan honderd jaar."* Een Franse collega vertelde Van Bilsen te hopen dat er een reserve-plan voor handen was, omdat men het zeker geen dertig jaar zou uithouden. Hij kreeg gelijk, het duurde maar vier jaar.

Het gevolg van die houding was dat er geen kader was. Men had op het moment van onafhankelijkheid niet meer dan tien universitair opgeleide personen en dat waren leraren en pastoors.

Zaire wordt onafhankelijk en krijgt een liberaal-democratisch politiek bestel. Wat daarvoor niet kon, werd zo gegeven. De onafhankelijkheid wekte grenzeloze verwachtingen: je gaat geld verdienen zonder er wat voor te hoeven doen en je krijgt een leven als een blanke.

De Belgische stafchef van het Zairese leger, Van de Walle schreef, staand vóór zijn manschappen, op een schoolbord dat de situatie van vóór de onafhankelijkheid dezelfde zal zijn als die erna. Er ontstond munterij waarvan de grote gevolgen uitgebreid in de media verschijnen. Missiezusters werden verkracht door Zairese soldaten. Er ontstond een exodus van ambtenaren die het overheidsapparaat draaiende hielden. Er ontstond een regeringscrisis tussen president Kasavoeboe en eerste minister Loemoemba, die leidde tot de eerste tussenkomst van Moboetoe. De politici gingen tijdelijk in de ijskast. Daarna trok de dan nog kolonel zich weer terug, doch bleef sterk aanwezig achter de schermen.

In 1965 neemt Moboetoe de macht. Gezien de chaos waarin het land was terechtgekomen, onder meer door rebellieën en secessies, werd dit toegejuicht binnen en buiten Zaire. Na een goed begin gaat het al spoedig bergafwaarts en de verdere uitwerking in de daarop volgende 25 jaar is desastreus. Het ontbreekt aan elk beleid voor ontwikkeling. Samenhangend met de crisis op de kopermarkt heeft de economie in 1973 een nulpunt bereikt en is alle vertrouwen van investeerders verloren.

De jaren zeventig zijn vooral een periode van slechte keuzes. Te grote projecten, op de verkeerde plaatsen, te zeer afhankelijk van buitenlandse geldschietters, heel erg duur en zonder enig economisch nut. Voorbeelden: er worden duizenden kilometers hoogspanningskabel aangelegd naar de provincie Shaba, voorheen Katanga, terwijl het gebied zelf een enorm potentieel heeft om energie op te wekken. Kinshasa heeft die elektriciteitsvoorziening aan laten leggen om in geval van een mogelijk hernieuwde afscheidingsbeweging het licht uit te kunnen draaien. Reyntjens geeft nog een ander voorbeeld: de prestigieuze ontwikkeling van het geboortedorp van Moboetoe, waarvan de luchthaven zonder enig probleem de Concorde aankan. Maar hoe vaak zal dat toestel daar landen?

De achteruitgang heeft zich voorgedaan in een systeem waarin partners in het buitenland zich verbonden met de staatsbourgeoisie, die de toegang tot de middelen van het land heeft gemonopoliseerd en is gebaseerd op het belonen van loyaliteit aan Moboetoe.

Financiering geschiedt door het scheppen van geld, door het aangaan van leningen, het afromen van de exportinkomsten en het plunderen van de schatkist. Een voorbeeld van slechts twee jaar oud. Ter voorbereiding van nieuwe leningen, waarmee een nieuw programma zou kunnen worden opgezet, heeft de Wereldbank tijdens een onderzoek in de nationale boekhouding een bedrag van 400 miljoen dollar van verhoogde koperopbrengsten niet terug kunnen vinden. Het valt niet te bewijzen, maar in een andere richting dan die van Moboetoe en de 'baronnen' van het regime kan het bedrag van 400 miljoen niet gegaan zijn.

Corruptie is verheven tot principe van staatsbestuur, met als grote slachtoffers de burgers van Zaïre: zij zullen de prijs daarvoor moeten betalen. Moboetoe heeft de staat tot zijn eigendom gemaakt. Het gevolg is dat de Zaïrese staat eigenlijk niet meer bestaat. De inschatting is dat driekwart van het grondgebied en driekwart van de bevolking ontsnapt aan controle van de staat. De staat is er niet voor hen, alleen de negatieve gevolgen worden gevoeld, zoals brandschattende soldaten en politie die te pas en te onpas boetes uitdelen.

Gesteld zou dan kunnen worden dat geen belasting betalen toch goed is voor de Zaïresen? Maar het gevolg is wel dat de staat daardoor allerlei normale publieke diensten niet kan leveren, geen onderwijs, geen gezondheidszorg, geen infrastructuur.

In tegenstelling tot wat dikwijls wordt gezegd, vooral in België, is Zaïre geen uitzonderlijk mensenrechtenschender, het is een slechte 'middenmoter'. Er is niet sprake van een uitzonderlijke onderdrukking van de oppositie, in ieder geval niet méér dan in vele andere Afrikaanse landen.

Er is studentenoppositie. De recente doden in Loemoembashi vormen een van de vele incidenten als gevolg van studentenprotesten op allerlei instituten en in meerdere plaatsen. Echter, de kwaliteit van het eten, de omvang van de beurs en de prijs van het openbaar vervoer hebben op de universiteiten vaker geleid tot onlusten dan politieke issues. Er is geen echt georganiseerd studentenverzet. Dat heeft onder meer te maken met de aanwezigheid van verklikkers op de universiteiten. De

sancties voor de studenten zijn het intrekken van de beurs of verwijdering van de universiteit. Dit zijn te grote risico's in verband met een latere carrière.

Koffiedik

Reyntjens gaat nu koffiedik kijken. Moboetoe kondigde recentelijk het driepartijensstelsel aan. Maar de manier waarop zegt alles over het autoritaire karakter van het regime en over de machtsconcentratie. Hij overtreedt daarmee de regels van zijn eigen grondwet, maar hij mag dat. De grondwet schrijft een algemene verkiezing voor, maar Moboetoe wil zelf een opvolger aanwijzen. Een echt democratiseringsproces kan zo moeilijk van de grond komen. Met zijn onuitputtelijke financiële middelen zet Moboetoe via zijn pionnen het proces volledig naar zijn hand.

Reyntjens meent dat het meerpartijensstelsel geen garantie is voor het oplossen van alle problemen. De machtsconcentratie zal blijven bestaan. De desastreuze economische situatie van Zaïre vormt een andere bedreiging. Degene die de fakkel, het symbool van Zaïre, zal overnemen, krijgt te maken met een toestand die je je ergste vijand niet zou willen toewensen.

Op de vraag hoe Reyntjens nu de toekomst ziet, moet hij bekennen dat hij het niet weet. Het is eigenlijk de enige moeilijke vraag van die avond. Hij verwachtte eerder de vraag hoe het nu is met koning Boudewijn. Hoewel het hem te pretentius lijkt, wil hij toch een antwoord geven. Er zijn drie mogelijkheden. Het democratiseringsproces gaat werken, hoewel hij de kanttekening zet dat dit de minst waarschijnlijke veronderstelling is. Meer in de lijn der verwachtingen is dat er een onstabiele chaotische situatie ontstaat. Moboetoe heeft middelen om zijn pionnen uit te zetten om de verkiezingen te manipuleren. Een derde mogelijkheid is dat er een nieuwe sterke man opstaat. Reyntjens:

Met Afrikanistiek is het echter altijd zo dat het dan een vierde mogelijkheid zal worden. Het is beter niet naar onze voorspellingen te luisteren. In 1967 zei men dat Moboetoe nog enkele maanden politiek te leven had en dat is bijna vijftig jaar geworden. Als ik nu zeg dat duurt geen jaar meer, kan het nog eens dertig jaar duren. Maar als ik nu verkondig dat dit zo'n stabiel regime is, en dat die man niets overkomt, dan heb je morgen een staatsgreep.